

Hoe specifiek is regulier beleid (en andersom)?

**Een inventarisatie van de specifieke inspanningen en recente
resultaten van de tweeëntwintig gemeenten van het
Samenwerkingsverband Marokkaans-Nederlandse risicojongeren.**

Oktober 2011

Marion J.T.M. Vijghen
Coördinatie Samenwerkingsverband aanpak
Marokkaans-Nederlandse risicojongeren

Inhoud

Deel I	5
Inleiding en verantwoording	5
1.1. De voorgelegde vragen	7
1.2. Aanbevelingen van het Verwey-Jonker Instituut	7
1.3. Leeswijzer	9
Deel II de Resultaten	11
2.1. De resultaten van de analyse	12
2.2. Vooruitgang op de gedane aanbevelingen	15
2.3. Conclusie	18
Deel III Toelichting op de analyse	23
3.1. De activiteiten	24
3.1.1. Algemeen	24
3.1.2. Activiteiten overlast en criminaliteit:	29
3.1.2.1. <i>De groepsaanpak</i>	31
3.1.2.2. <i>Extra ogen en oren op straat: straatcoaches</i>	32
3.1.2.3. <i>Het casusoverleg</i>	35
3.1.3. Activiteiten school en werk	36
3.1.4. Gerichtheid op concrete doelen?	37
3.2. Evaluaties	38
3.2.1. Is er in een proces- of effectevaluatie voorzien?	38
3.2.2. Zijn bepaalde effecten te melden?	41
3.3. Financiering	43
3.4. Specifiek/generiek beleid en borging	45
Samenvattende conclusie	49
Bijlagen	53
Bijlage 1: De tweeëntwintig deelnemende gemeenten aan het Samenwerkingsverband Marokkaans-Nederlandse risicojongeren	54
Bijlage 2: Voorbeelden van specifieke inzet op de thema's hulpverlening, schooluitval, werk, overlast en criminaliteit	55
Bijlage 3: Toetsing bevindingen door Verwey-Jonker Instituut	59

Deel I

Inleiding en verantwoording

In een intentieverklaring van oktober 2009 hebben de 22 gemeenten die aangesloten zijn bij het Samenwerkingsverband, zich verbonden aan het geven van prioriteit aan de aanpak van Marokkaans-Nederlandse risicojongeren: “Wij maken capaciteit en middelen vrij en nemen op bestuurlijk en ambtelijk niveau deel aan het samenwerkingsverband.” De ambitie is dat de structurele oververtegenwoordiging van Marokkaans-Nederlandse jongeren bij schooluitval, werkloosheid, overlast en criminaliteit wordt gekeerd. Door middel van de jaarlijkse monitor zal de trend in deze (over)vertegenwoordiging worden gevolgd. Maar die informatie, bestaande uit cijfers, geeft nog geen beeld van de lokale inspanningen die ervoor moeten zorgen dat de zogenoemde trendbreuk wordt bereikt en van de resultaten die de afzonderlijke inspanningen opleveren.

Met een inventarisatie en daar op volgende analyse van de lokale activiteiten, hun samenhang en de bereikte resultaten (voor zover gemeten en gemeld) kan meer zicht ontstaan op datgene wat gemeenten, conform hun toezegging, hebben ondernomen om de trend te keren. De inventarisatie laat daarmee tevens zien waaraan de Rijksmiddelen zijn besteed die gemeenten voor deze doelgroep ter beschikking kregen. Maar belangrijker nog is de vraag wat de gemeenten in de afgelopen twee jaren hebben geleerd over (de effectiviteit van) hun inzet en hoe ze denken de positieve elementen vast te houden indien de inspanningen op doelgroepniveau (moeten) worden omgezet naar een reguliere aanpak.

Verantwoording:

Hier zij uitdrukkelijk vermeld dat deze notitie niet de pretentie heeft een wetenschappelijke verhandeling te zijn over welke aanpak de verstandigste, de beste en meest effectieve is. Het betreft louter een inventarisatie van de door gemeenten gerapporteerde inzet en hun eigen bevindingen. De voorbeelden die deze notitie bevat zijn illustratief voor de rapportage van de gemeenten, maar zeker niet uitputtend.

De notitie concentreert zich op de specifieke inzet voor de Marokkaans-Nederlandse doelgroep. Andere reguliere inzet en algemene inzet voor risicojongeren komt natuurlijk ook de doelgroep ten goede maar daar gaat deze notitie niet over.

Deze inventarisatie gaat over de specifieke aanpak ingezet vanuit het voor deze doelgroep beschikbaar gemaakte Rijksbudget en ingezet met gemeentelijke middelen als gevolg van deze bijzondere aandacht vanuit het Rijk. Deel III en bijlage 2 van de notitie bevatten daarvan concrete voorbeelden. De voorbeelden

zijn bijzonder in die zin dat ze illustratief zijn voor de benadering van gemeenten of omdat ze juist een speciaal accent geven. Andere noemenswaardige voorbeelden zijn, vanwege de leesbaarheid van dit document, opgenomen in een bijlage (bijlage 2).

Indien de lezer zich in verbinding wil stellen met één of enkele gemeente(n) om een toelichting te verkrijgen op de in de bijlage genoemde voorbeelden, dan is het Samenwerkingsverband Marokkaans-Nederlandse risicjongeren graag bereid om naar zulke gemeenten te verwijzen. Zie de colofon voor de contactgegevens van het Samenwerkingsverband.

1.1. De voorgelegde vragen

Om de gewenste informatie te verkrijgen, is de 22 gemeenten een aantal vragen voorgelegd:

- Welke activiteiten heeft de gemeente ondernomen en onderneemt de gemeente om op de vier thema's (school, werk, overlast, criminaliteit) de uitval van Marokkaans-Nederlandse jongeren te verkleinen? Zijn die activiteiten in het bijzonder gericht op het realiseren van concreet geformuleerde doelen?
- Is er voor de activiteiten (afzonderlijk of het geheel) voorzien in een proces- of effectevaluatie? Zo ja, zijn al bepaalde effecten te melden?
- Hoe is de financiering van de projecten geregeld? Is het mogelijk aan te geven hoe de Rijksmiddelen zijn ingezet?
- Welke activiteit valt onder generiek beleid en welke betreft specifiek beleid voor deze doelgroep? Voorzien de plannen in continuering van de activiteiten (bijv. is er structurele financiering, worden de activiteiten vast onderdeel van de reguliere uitvoering of bevinden de activiteiten zich nog in de try-out-fase)? Dit gaat dus om de borging.

Alle gemeenten hebben op de vragen gereageerd; soms door de vragen stuk-voor-stuk te beantwoorden, soms door het beschikbaar stellen van documentatie die voor een ander doel was opgesteld maar die wel de relevante informatie bevat en soms met verwijzingen naar websites voor meer gedetailleerde informatie.

1.2. Aanbevelingen van het Verwey-Jonker Instituut

Bij het trekken van een conclusie uit de inventarisatie kijken we ook naar eind 2008 toen het Verwey Jonker Instituut een analyse uitvoerde in opdracht van het toenmalige ministerie van VROM/WWI: 'Gemeentelijk beleid voor Marokkaans-Nederlandse

jongeren, Rapportage over de wenselijkheid van specifiek doelgroepenbeleid¹. Daarin staan knelpunten die het Instituut destijds in de aanpak signaleerde. Interessant is om te zien in hoeverre op de gesignaleerde knelpunten² in de voorbije twee jaren vooruitgang is geboekt.

De gesignaleerde knelpunten en daaraan gekoppelde aanbevelingen door Verwey-Jonker waren³:

- De drempel voor hulpverlening is te hoog voor de doelgroep. Er moet meer aandacht zijn voor begeleiding naar Bureau Jeugdzorg, Zorg Advies Teams en speciale trajecten.
- De keten moet beter samenwerken bij meervoudige problematiek.
- Gemeenten willen problemen in een vroegtijdig stadium kunnen signaleren maar dat lukt (nog) onvoldoende. De aanpak zou zich niet moeten beperken tot problemen met criminaliteit en schooluitval maar moet zich ook richten op gezondheids- en psychische problemen.
- Er is weinig kennis van de achtergronden van Marokkaans-Nederlandse jongeren. Het betrekken van de gemeenschap bij het ontwikkelen van beleid is moeilijk te realiseren maar wel noodzakelijk.
- Bij het voorkomen van criminaliteit moet meer aandacht zijn voor de aanpak van de hele jongerengroep in plaats van de individuele jongere en zijn gezin.
- Voortdurende onderlinge dialog tussen gemeenten is nodig om na te gaan welke aanpak werkt en waarom. Projecten, specifiek ontwikkeld voor de doelgroep, moeten outreachend zijn, richten zich op de jongere en het gezin en bieden één aanpak.
- Gemeenten missen bruggenbouwers, contactpersonen en zelforganisaties die als intermediair kunnen fungeren om de doelgroep te bereiken. Inzet van personen uit de Marokkaanse gemeenschap is essentieel voor het bereiken van de doelgroep. Inspanningen als coaching en mentoring zijn nodig voor het vergroten van de participatie en het zelfvertrouwen.
- Er is (te) weinig aanbod voor de geïnternaliseerde problemen van Marokkaanse meisjes.

Ten aanzien van de vergelijking tussen de huidige stand van zaken en de bevindingen

¹ Voor die inventarisatie zijn onder meer 14 van de huidige 22 gemeenten uit het Samenwerkingsverband benaderd.

² De onderzoeksvragen van de overzichtsstudie van Verwey-Jonker betroffen, behalve de vraag naar de mate waarin gemeenten te maken hadden met (problemen met) Marokkaanse risicjongeren, de vraag naar ontwikkeld specifiek beleid en naar specifieke methodieken of interventies voor de doelgroep.

³ Verwey-Jonker Instituut: *Gemeentelijke beleid voor Marokkaans-Nederlandse jongeren, Rapportage over de wenselijkheid van specifiek doelgroepenbeleid, pag. 40/41, Utrecht 2008*

uit de studie van het Verwey-Jonker Instituut uit 2008, heeft de coördinatie van het Samenwerkingsverband ditzelfde, onafhankelijke instituut gevraagd om de bevindingen van deze notitie te beoordelen. Het oordeel van het Verwey-Jonker Instituut is als bijlage 3 in deze notitie opgenomen.

1.3. Leeswijzer

Deel II van dit rapport bevat een weergave van de resultaten van de uitgevoerde analyse op de inventarisatie. Daarnaast wordt in dit deel de vergelijking gemaakt met de door het Verwey-Jonker Instituut in oktober 2008 uitgevoerde inventarisatie. Het deel sluit af met een algemene conclusie. Dit deel is de, relatief compacte, kern van de notitie.

In Deel III is de beantwoording van de aan de gemeenten voorgelegde vragen nader uitgewerkt en gelardeerd met praktijkvoorbeelden uit de verschillende gemeenten. Andere voorbeelden zijn opgenomen in bijlage 2. In feite is dit deel III de toelichting op deel II.

Bijlage 1 noemt de deelnemende gemeenten aan het Samenwerkingsverband en in bijlage 3 is de uitkomst opgenomen van de door het Verwey-Jonker Instituut uitgevoerde toetsing van de bevindingen die dit document vermeldt.

Deel II
de Resultaten

In dit deel is de rode draad opgenomen zoals die te destilleren valt uit de beantwoording door de gemeenten van de bij deze inventarisatie gestelde vragen. Ook wordt hier de vergelijking gemaakt tussen de huidige stand van beleid en uitvoering en de door het Verwey-Jonker Instituut vastgestelde lacunes in het rapport van oktober 2008. Dit deel eindigt met een algemene conclusie.

2.1. De resultaten van de analyse

Bij de inventarisatie werd concreet gevraagd naar de inzet op de vier hoofdthema's voor de aanpak van Marokkaans-Nederlandse risicojongeren: schooluitval, werkloosheid, overlast en criminaliteit.

Inzet op overlast en criminaliteit:

De door gemeenten genoemde specifieke activiteiten op de terreinen 'overlast' en 'criminaliteit' zijn omvangrijk te noemen in vergelijking met het aantal activiteiten dat zij melden op de terreinen 'school' en 'werk'. Dit betekent overigens niet dat de focus bij de aanpak van overlast en criminaliteit uitsluitend ligt op de inzet van strafrechtelijke middelen. Integendeel; nagenoeg alle door de gemeenten genoemde activiteiten zijn samengesteld uit een combinatie van dwang en zorg, van 'grenzen stellen en perspectief bieden', zoals de ondertitel van het Samenwerkingsverband luidt.

De volgende aspecten in de aanpak vallen op:

- Gemeenten beseffen dat het voor een effectieve aanpak nodig is te beginnen met het doorbreken van de anonimiteit van de risicojongeren. Daarom zetten zij, liefst permanent maar in ieder geval tijdens de kritieke uren van de week, functionarissen in die zich ophouden waar ook de jongeren zich bevinden. Het zijn de 'extra ogen en oren' op straat.
- Door de inzet in de wijk en dichtbij de jongeren, signaleren gemeenten sneller waar het met een jongere of groepen jongeren fout kan gaan en kunnen zij eerder en doeltreffender optreden.
- Voor het benaderen van (jongeren binnen) groepen, ontwikkelen zij een specifieke 'groepsaanpak'.
- Voorwaarde voor een doeltreffende aanpak is dat, naast alerte signaleerders in de wijk, voldoende en professionele achtervang van alle relevante partners in de aanpak beschikbaar is. Dat lijkt het geval.
- Meestal zijn deze partners georganiseerd in een casusoverleg. De jongeren die door de straatcoaches of andere professionals in de wijk zijn gesignaleerd, worden daar ingebracht ter bespreking.

Inzet op school en werk:

Gemeenten verwijzen voor de aanpak van schooluitval veelal naar algemene plannen van aanpak waarin expliciete aandacht wordt gegeven aan risico- of zorgleerlingen. Voor het signaleren van zulke leerlingen en het ondernemen van actie indien nodig, zijn met name de Zorg Advies Teams (ZAT) ingericht.

Evenals bij het thema 'voortijdig schoolverlaten' wordt er bij het thema 'werk' niet veel aandacht besteed aan een specifieke aanpak voor de Marokkaans-Nederlandse doelgroep. Ook daar volstaan gemeenten in het algemeen met een verwijzing naar de reguliere activiteiten van bijv. sociale diensten of jongerenloketten. Gemeenten signaleren dat het bijzonder moeilijk is om de doelgroep naar werk toe te leiden.

Dat de specifieke inzet op de doelgroep zich vooral richt op de aanpak van overlast en criminaliteit en minder op school en werk, is verklaarbaar. De inspanningen van Rijk en gemeenten zijn immers gestart naar aanleiding van de gesignaleerde problemen met deze doelgroep op het terrein van overlast en criminaliteit. Bij de thema's school en werk vallen de Marokkaans-Nederlandse jongeren onder de algemene categorie 'risicjongeren'.

Extra inzet

Naast de vier thema's (schooluitval, werkloosheid, overlast en criminaliteit) stellen bijna alle gemeenten ongevraagd het thema 'ondersteunende hulp en zorg' aan de orde als een vanzelfsprekend onderdeel van de aanpak.

Daarnaast valt de aandacht voor het proces op. Veel gemeenten zien in de manier waarop het proces van de aanpak georganiseerd is, een belangrijke succesfactor. Genoemd worden met name:

- De aandacht voor het betrekken van de gemeenschap van Marokkaanse Nederlanders (een aantal gemeenten betreft sleutelpersonen uit deze gemeenschap al in een vroegtijdig stadium; het stadium van het plannen)
- De integrale manier van (samen)werken en
- De wijk- of buurtgerichtheid.

Gerichtheid op concrete doelen

Gemeenten formuleren de doelen voor de aanpak van Marokkaans-Nederlandse risicjongeren vaak in abstracte termen (bevorderen, versterken, tegengaan, verhogen, etc.). In enkele gevallen worden ambities in concrete percentages genoemd. Gemeenten maken prestatieafspraken met uitvoeringsorganisaties voor wat betreft

verwachte inspanningen, maar slechts incidenteel geven gemeenten aan ook te verlangen dat de interventies een bepaald (maatschappelijk of individueel) en meetbaar effect moeten behalen.

Gebruik van evaluaties

Naast de jaarlijkse, algemene en lokale Monitor die de oververtegenwoordiging op de vier thema's in kaart brengen voor de 22 gemeenten, hanteren alle gemeenten vormen van onderzoek voorafgaande aan, tijdens of na uitvoering van interventies en/of trajecten. Sommige gemeenten geven veel aandacht aan de evaluatie of monitoring van interventies die zich specifiek op de doelgroep richten. Zij baseren daar vervolgens ook hun nieuwe beleid op. Andere gemeenten gebruiken reguliere kanalen zoals door eigen onderzoeksdiensten regelmatig uitgevoerde bevolkingsmonitors, jaarverslagen van uitvoeringsorganisaties of beschikbare registraties om vast te stellen of de afgesproken resultaten worden gehaald. Weer andere, met name kleinere, gemeenten die bijvoorbeeld niet over eigen onderzoeksdiensten beschikken, melden zich met hun projecten soms aan voor door de Rijksoverheid geïnitieerde evaluaties. Ook kiezen kleinere gemeenten wel voor erkende (evidence-based) interventies waardoor ze niet zelf hun interventies met werkzame bestanddelen hoeven te ontwerpen en testen.

Concrete effecten

Gemeenten zijn in het algemeen voorzichtig met het doen van uitspraken over de effecten van specifieke interventies gericht op de doelgroep. Dat is ook logisch aangezien het moeilijk is om bepaalde effecten volledig toe te rekenen aan concrete activiteiten. Toch geven zij aan dat zij in het algemeen positieve resultaten van hun inspanningen waarnemen. Soms houden die verband met de interventies zelf en soms met bereikte procesverbeteringen op organisatieniveau.

Evaluatie lijkt geen bijzonderheid meer te zijn voor overheden. Zij benutten de resultaten van evaluaties onder meer om strakkere afspraken te maken met uitvoeringsorganisaties of om keuzen te maken over reguliere implementatie dan wel aanpassen of stoppen van interventies.

Inzet van Rijksmiddelen

Gemeenten hebben veelal Rijksmiddelen uit diverse bronnen (V&J en WWI/BZK) ingezet in combinatie met gemeentelijke middelen om plannen te maken en maatregelen te ontwikkelen voor de doelgroep. Meestal is niet één op één per maatregel of plan te herleiden welke de precieze (financiële) bron is. Voor zover dat wel het geval is, gaat het om de inzet van straatcoaches én speciaal voor de doelgroep

werkzame gezinscoaches.

Specifiek versus regulier beleid

Het beleid dat met de Intentieverklaring Gemeentelijke aanpak Marokkaans-Nederlandse risicjongeren in oktober 2009 door de deelnemende 22 gemeenten ogenschijnlijk werd ingezet, heeft in de uitvoering overwegend geleid tot het introduceren van specifieke aandacht voor de doelgroep binnen het reguliere beleid en is (inmiddels) nauwelijks te beschouwen als 'specifiek beleid' als zodanig.

Veel meer dan van 'specifiek beleid' kan gesproken worden van het versterken van 'cultuursensitiviteit' binnen het reguliere beleid. De focus op de doelgroep Marokkaans-Nederlandse risicjongeren gedurende de afgelopen twee jaren, heeft die ontwikkeling aangevuld met waardevolle kennis van en ervaring met de benadering van deze doelgroep. Door de samenwerking tussen de 22 aangesloten gemeenten hebben zij hun zoektocht deels gezamenlijk kunnen uitvoeren, van elkaar kunnen leren en kunnen ontdekken welke criteria meer algemeen gelden en welke onderdelen van beleid en uitvoering op de lokale situatie afgestemd moeten zijn. Het is aan te bevelen dat zij hun gezamenlijke conclusies in dit opzicht expliciteren en breder beschikbaar maken.

Alle gemeenten willen de opgedane kennis en ervaring, op enigerlei wijze, implementeren in hun reguliere aanpak. De verwachting is echter dat de toekomstige middelen niet zullen volstaan om alle goede, nieuwe ontwikkelingen in het reguliere beleid te kunnen opnemen. Daarover maken sommige gemeenten zich zorgen. De angst bestaat dat waardevol gebleken, maar te kostbare interventies zullen verdwijnen (besparen op de korte termijn ten koste van de lange termijn). Uitgevoerde en nog uit te voeren evaluaties moeten gemeenten helpen bij het maken van de juiste afwegingen over handhaving, aanpassing of afbouw van de nieuw ontwikkelde interventies.

2.2. Vooruitgang op de gedane aanbevelingen

In de inleiding is gewezen op de inventarisatie die het Verwey-Jonker Instituut eind 2008 op verzoek van het ministerie van VROM/WWI uitvoerde⁴. Na de uitgevoerde analyse op de antwoorden van gemeenten op de gestelde vragen, kan een voorzichtige vergelijking worden gemaakt met de stand van dit moment om te zien in hoeverre gemeenten op de destijds vastgestelde knelpunten hebben geïnvesteerd en of dat tot

4 Verwey-Jonker Instituut: Gemeentelijke beleid voor Marokkaans-Nederlandse jongeren, Rapportage over de wenselijkheid van specifiek doelgroepenbeleid, Utrecht 2008

verbeteringen heeft geleid. Op basis van de inventarisatie kan het volgende worden vastgesteld:

1. Knelpunt Verwey-Jonker Instituut (hierna: VJ): De drempel voor hulpverlening is te hoog voor de doelgroep. Er moet meer aandacht zijn voor begeleiding naar Bureau Jeugdzorg, Zorg Advies Teams en speciale trajecten.

Analyse: Gemeenten leveren, zonder specifiek daarnaar gevraagd te zijn, veel informatie over de manier waarop zij de doelgroep beter toeleiden naar reguliere en specifieke hulp en zorg. Dat betreffen zowel preventieve acties richting de potentiële risicogroep als inzet van intensieve zorg voor degenen die al veel problemen hebben. Ook noemen diverse gemeenten de inzet van professionals en vrijwilligers die speciaal tot taak hebben om Marokkaanse Nederlanders die dat nodig hebben (jongeren, hun ouders en eventuele broertjes of zusjes) naar de reguliere hulpverlening toe te leiden.

2. Knelpunt VJ: De keten moet beter samenwerken bij meervoudige problematiek.

Analyse: De meeste gemeenten, om niet te zeggen alle, investeren in het verbeteren van de samenwerking in het algemeen en bij meervoudige problematiek in het bijzonder. Die samenwerking uit zich zowel op procesniveau als in de concrete cases. Met name de strafsector en de intensieve zorg werken inmiddels in casusoverleggen nauw samen en hebben de opdracht gezamenlijke plannen van aanpak op te stellen. De veel gebruikte inzet van gezinscoaches en gezinsmanagers is er eveneens op gericht om samenhang te brengen in de interventies gericht op zowel het individu als het systeem waartoe het individu behoort. Opvallend in dit opzicht is wel de afwezigheid van onderwijs in de samenwerking (althans het niet of nauwelijks noemen van deze sector kan erop duiden dat zij nog onvoldoende in de gezamenlijke aanpakken participeren).

3. Knelpunt VJ: Gemeenten willen problemen in een vroegtijdig stadium kunnen signaleren maar dat lukt (nog) onvoldoende. De aanpak zou zich niet moeten beperken tot problemen met criminaliteit en schooluitval maar moet zich ook richten op gezondheidsproblemen en psychische problemen.

Analyse: Uit de inventarisatie kan wel worden opgemaakt dat er in het algemeen veel aandacht is voor vroege signalering van problemen bij de doelgroep om wie het in deze rapportage gaat. Met name de gerichtheid op de wijk en de aanwezigheid van functionarissen op straat maakt het mogelijk om snel te handelen bij gesignaleerde risico's. Ook (andere) preventieprojecten, zoals opvoedingsondersteuning via scholen en in buurten, zijn daarop gericht. In de aandacht voor meervoudige problematiek zijn GGZ-instellingen, voor zover is vast te stellen, meestal een vaste partner (bijv. via CJG

en ZAT). Geen bijzondere aandacht geven gemeenten in de beantwoording aan de inzet van somatische zorg.

4. **Knelpunt VJ:** Er is weinig kennis van de achtergronden van Marokkaans-Nederlandse jongeren. Het betrekken van de gemeenschap bij het ontwikkelen van beleid is moeilijk te realiseren maar wel noodzakelijk.

Analyse: Hierin is een duidelijke kentering gekomen. Veel gemeenten betrekken (personen uit) de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap niet alleen bij de uitvoering van hun plannen, maar ook bij het ontwerpen ervan. Dit houdt mede verband met de toegenomen aandacht voor de wijk- of buurtaanpak die ertoe leidt dat gemeenten veel meer kijken naar de behoeften en wensen van de bewoners zelf. Deze grotere betrokkenheid leidt ertoe dat bewoners ook actiever mee willen doen aan het uitvoeren van de plannen. Illustratief is bijvoorbeeld de vaststelling door sommige gemeenten dat zij de extern ingehuurd straatcoaches willen vervangen door of aanvullen met mensen die uit de wijk of zelfs uit de doelgroep afkomstig zijn.

5. **Knelpunt VJ:** Bij het voorkomen van criminaliteit moet meer aandacht zijn voor de aanpak van de hele jongerengroep in plaats van de individuele jongere en zijn gezin.

Analyse: Nagenoeg alle gemeenten noemen in hun beantwoording expliciet de groepsaanpak die zij ontwikkelden en toepassen. Sommige gemeenten melden inmiddels ook een (soms sterke) afname van overlastgevende en criminele groepen. De methoden binnen de aanpak verschillen, maar telkens wordt uitgegaan van een combinatie van individueel maatwerk én aanpak van de groep of groepen als geheel.

6. **Knelpunt VJ:** Voortdurende onderlinge dialogoog tussen gemeenten is nodig om na te gaan welke aanpak werkt en waarom. Projecten specifiek ontwikkeld voor de doelgroep, moeten outreachend zijn, richten zich op de jongere en het gezin en bieden één aanpak.

Analyse: Veel van de door gemeenten genoemde projecten en interventies zijn outreachend. Gemeenten geven uitvoeringsorganisaties daartoe ook expliciet de opdracht. Vaak krijgt één organisatie die taak, maar wordt deze door functionarissen van andere organisaties – die in de frontlijn werken - op kwetsbare situaties geattendeerd. Via het Samenwerkingsverband Marokkaans-Nederlandse risicjongeren informeren gemeenten elkaar over hun aanpakken en interventies. Zij participeren in themamiddagen, stellen projectbeschrijvingen op en delen de kennis van door hen ervaren goed werkende interventies via de gezamenlijke website of tijdens bijeenkomsten en bespreken knelpunten en oplossingen met elkaar. De totstandkoming van deze analyse is een voorbeeldproduct van het Samenwerkingsverband.

7. **Knelpunt VJ:** Gemeenten missen bruggenbouwers, contactpersonen en zelforganisaties die als intermediair kunnen fungeren om de doelgroep te bereiken. Inzet van personen uit de Marokkaanse gemeenschap is essentieel voor het bereiken van de doelgroep. Coaching, mentoring etc. is nodig voor het vergroten van de participatie en het zelfvertrouwen.

Analyse: De inzet van intermediairs lijkt steeds meer staand beleid te worden. Binnen het reguliere beleid blijkt de inzet op 'cultuursensitiviteit' door gemeenten zelfs wel als voorwaarde te worden gesteld voor uitvoeringsorganisaties. Sommige gemeenten hebben speciale organisaties ingezet om uitvoeringsorganisaties te helpen bij het ontwikkelen van kennis over en 'gevoel' voor een adequate benadering van de doelgroep. Functionarissen die eenzelfde culturele achtergrond hebben als de doelgroep worden niet alleen ingezet om de doelgroep te bereiken maar ook om hun collega's te ondersteunen in het opbouwen van diezelfde vaardigheid. Dit wordt door sommige gemeenten ook wel 'interculturalisatie' van het reguliere beleid genoemd. Het impliceert de opdracht aan uitvoeringsorganisaties om in de dienstverlening rekening te houden met (culturele) diversiteit van hun doelgroep.

8. **Knelpunt VJ:** Er is (te) weinig aanbod voor de geïnternaliseerde problemen van Marokkaanse meisjes.

Analyse: In de beantwoording van de vragen komt deze specifieke problematiek niet aan de orde. Slechts één gemeente noemt deze doelgroep, zonder dit verder te expliciteren.

2.3. Conclusie

Uit de inventarisatie én de vergelijking met de bevindingen uit het rapport van Verwey-Jonker van eind 2008, blijkt dat de 22 gemeenten van het Samenwerkingsverband Marokkaans-Nederlandse risicjongeren in het algemeen veel inzet hebben gepleegd op de aanpak van deze risicjongeren. Dat geldt zeker als in aanmerking wordt genomen dat veel gemeenten, na een fase van beleid ontwikkelen en afspraken maken met uitvoeringspartners, pas ruim een jaar écht in de praktijk actief zijn op de doelgroep. Conform de gemaakte afspraken hebben zij zowel ingezet op 'het stellen van grenzen' als op het 'bieden van perspectief'. En deze beide disciplines bestaan niet los van elkaar. Ze worden steeds meer aan elkaar gekoppeld: repressie wordt steeds vaker gecombineerd met zorg maar ook onderwijs of werk wordt gecombineerd met zorg. Er ontbreekt echter, zo lijkt het, een samenhangende, gelijktijdige aanpak op alle drie de leefgebieden tezamen (thuis, school én straat). Daar valt nog winst te behalen.

Hoe dan ook, vastgesteld kan worden dat de uitdaging die door de Rijksoverheid

(met name WWI en Justitie) werd gesteld en door de 22 is opgepakt, veel positieve inzet heeft opgeleverd. Daarvan zal niet alleen de concrete doelgroep profiteren. De 'cultuursensiviteit' die gemeenten vanuit de 'Marokkanen-aanpak' in hun beleid introduceren, komt ook andere niet-Westerse groepen en uiteindelijk de effectiviteit van het totale beleid ten goede. Het is te hopen dat de notie van het belang om in de aanpak van individuele jongeren rekening te houden met culturele diversiteit, ook geïntroduceerd wordt (of inmiddels is) in de domeinen school en werk. Daarvan is tijdens deze inventarisatie nog nauwelijks melding gemaakt.

Wanneer alle inzet zal gaan leiden tot de beoogde trendbreuk is moeilijk te zeggen. Het gaat om jongeren (en omgeving) met complexe problemen. Bovendien is het realiseren van een trendbreuk niet alleen afhankelijk van op de doelgroep gerichte interventies maar ook van de invloeden van andere zaken als algemene, maatschappelijke ontwikkelingen die los van deze doelgroep staan maar deze soms wel extra hard raken. Gemeenten hebben daar weinig invloed op, evenals op de inzet van de concrete, individuele professional wiens persoon in belangrijke mate bepalend is voor het al dan niet vinden van de juiste aansluiting bij de jongeren en gezinnen. Dit laat onverlet dat het aannemelijk is dat de gezamenlijke inspanningen positieve effecten zullen hebben. Belangrijk is dat wetenschappelijk onderzoek wordt gebruikt ter ondersteuning van een inzet die bestaat uit werkzame bestanddelen. Goed onderzoek kan helpen bij het bepalen van welke inzet nodig is. Gemeenten kunnen van hun uitvoeringpartners zowel vooraf een onderbouwing verlangen (waarop de verwachtingen over effectiviteit zijn gebaseerd) als achteraf bij de verantwoording over de bereikte resultaten. Verder is het belangrijk een interventie nooit geïsoleerd in te zetten. Het is altijd een samenstel van factoren waardoor jongeren disfunctioneren. Meestal is dan ook een samenstel aan factoren nodig waardoor zij wél weer goed gaan functioneren. Een interventie moet dus aantoonbaar passen in het totale aanbod en zich gesteund weten door een bijbehorend, goed (samenwerkings)proces.

Op grond van de analyse in dit rapport is de conclusie gerechtvaardigd dat de aandacht voor thema's en groepen in de Nederlandse samenleving kennelijk sterk bevorderd kan worden door de Rijksoverheid met inzet van doelgroep- of themagericht beleid en bijbehorende financiële middelen. Vastgesteld kan immers worden dat, hoewel sommige gemeenten op basis van hun lokaal geconstateerde behoeften al aandacht aan de doelgroep besteedden, de aandacht na interventie van de ministeries aanmerkelijk werd verhoogd. Met de beschikbaarheid van extra financiële middelen, kunnen gemeenten nieuwe aanpakken ontwikkelen. Zonder investering (naast de Rijksmiddelen ook vaak eigen middelen) en zonder mogelijkheden voor 'trial and

error', wordt innovatie een stuk moeilijker. De investeringen in de nog maar zo recent opgebouwde inzet en expertise in de aanpak van Marokkaans-Nederlandse risicojongeren mogen dan ook niet verloren gaan. Gezien de noodzakelijke bezuinigingen is dat voor sommige gemeenten geen gemakkelijke opgave. Het Samenwerkingsverband zal hen in het komende jaar moeten ondersteunen in het ontwikkelen van een effectieve implementatiestrategie.

Bij het voorbereiden van beleidskeuzen die gemeenten gedwongen worden te maken, blijken zij moeite te doen de resultaten van hun inspanningen inzichtelijk te maken. Evaluaties zijn misschien nog niet overal even (wetenschappelijk) verantwoord uitgevoerd, maar het is in toenemende mate gebruikelijk om metingen in te zetten als basis voor een beleidskeuze. Door keuzes te (moeten) maken, kunnen gemeenten zich niet langer onttrekken aan het aanbrenge van een focus, een prioritering en aan het stellen van eisen ten aanzien van aantoonbare resultaten. Dat dwingt hen in de regio die bij hen hoort en maakt het voor uitvoeringspartners tevens helder op welke doelen en taken zij geacht worden zich te richten. Gemeenten moeten dan wel bereid zijn hun ingezette koers geruime tijd te continueren en te investeren in kwaliteit. Dat zal het partnerschap tussen gemeenten en uitvoeringspartners ten goede komen en daarmee uiteindelijk ook de doelgroep over wie het hier gaat.

Deel III

Toelichting op de analyse

De onderstaande paragrafen geven inzicht in de beantwoording door de 22 gemeenten van de afzonderlijke vragen uit de inventarisatie.

3.1. De activiteiten

3.1.1. Algemeen

Aandacht voor ondersteunende zorg

Naast de vier thema's die expliciet in de aanpak Marokkaans-Nederlandse risicojongeren zijn benoemd (schooluitval, werkloosheid, overlast en criminaliteit) stellen bijna alle gemeenten ongevraagd het thema 'ondersteunende hulp en zorg' aan de orde als een vanzelfsprekend onderdeel van de aanpak. Die ondersteunende zorg wordt ingezet in combinatie met zowel de repressieve aanpak als met de problemen rond schooluitval (en mindere mate) werkloosheid. Naast de door gemeenten genoemde reguliere voorzieningen die moeten zorgen voor een sluitende zorgstructuur (vooral via de Zorgadviesteams en de Centra voor Jeugd en Gezin), geven zij ook voorbeelden van specifieke inzet ter ondersteuning van Marokkaans-Nederlandse risicojongeren en –gezinnen.

Een voorbeeld van preventieve zorg is het volgende:

Ede pakt zorgsignalen vroegtijdig en zo laagdrempelig mogelijk, maar wel intensief aan. De gemeente gebruikt daarvoor de 'praktische gezinsondersteuning+' bij 40 allochtone gezinnen, overwegend van Marokkaanse-Nederlandse afkomst. Er lijkt ook steeds meer behoefte aan een dergelijke aanpak te zijn voor andere nationaliteiten (Turks, Somalisch). Het is een zeer vroegtijdige interventie bij lichte zorgsignalen van de basisschool die nog niet (direct) leiden tot indicatie voor Bureau Jeugdzorg. Soms betreft het signalen waarbij het regulier schoolmaatschappelijk of maatschappelijk werk onvoldoende in staat is om het vertrouwen van ouders te winnen. Niets doen is echter geen optie. Het zijn altijd zorgen die op de langere termijn tot een opeenstapeling van problemen kunnen leiden. Het intensief outreachend traject PGO+ richt zich op praktische ondersteuning in het gezin in combinatie met opvoed- en opgroeiondersteuning voor beide ouders. School signaleert en vraagt in overleg PGO+ aan. PGO+ bestaat uit een gemengd team met coaches van verschillende achtergrond, ondermeer een Marokkaans-Nederlandse coach. Naast directe hulp stimuleert het project culturele sensitiviteit bij de reguliere hulpverlening waardoor allochtone gezinnen meer vertrouwen krijgen in reguliere hulpverlening.

Curatieve zorg is gericht op de doelgroep die al problemen op diverse leefgebieden heeft en die bovendien meestal met politie en/of justitie in aanraking is gekomen. Een voorbeeld van curatieve zorg binnen veel gemeenten is de inzet van gezinscoaches.

In veel gemeenten gaan outreachend werkende gezinscoaches op gezinnen af als de reguliere hulpverlening niet binnen komt. Zij werken multifunctioneel en onconventioneel. Zij zorgen ervoor dat een integrale aanpak tot stand komt voor de hele thuissituatie. Bijvoorbeeld Helmond: “soms gaan ze wel zeven keer op huisbezoek voordat de hulpvraag komt”.

Aandacht voor het proces

Naast de expliciete aandacht die gemeenten melden op het thema ‘ondersteunende zorg’, valt hun aandacht voor het proces op. Veel gemeenten zien in de manier waarop het proces van de aanpak is georganiseerd, een belangrijke succesfactor. Genoemd worden met name:

- a. De aandacht voor het betrekken van de gemeenschap van Marokkaanse Nederlanders,
- b. De integrale manier van (samen)werken en
- c. De wijk- of buurtgerichtheid.

Ad a. Betrekken van de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap

Veel gemeenten investeren in het beter bereiken van de doelgroep door (sleutelpersonen uit) de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap actief te betrekken bij beleid en uitvoering. Zij doen dat op verschillende manieren: participatie bij het opstellen van plannen en bij het toezien op de voortgang van de plannen, het aanstellen van professionals met dezelfde achtergrond (en taal) als de doelgroep, het koppelen van door de gemeente gefinancierde doelgroep-experts aan uitvoeringsorganisaties om de kennis en expertise over de doelgroep over te dragen, etc.

Gorinchem heeft er principieel voor gekozen de problemen samen met de gemeenschap op te lossen. De Nederlands-Marokkaanse gemeenschap heeft op uitdrukkelijk verzoek van de burgemeester het voortouw genomen in het opzetten van concrete maatregelen. Bij het uitwerken van een actieplan zijn de unie van Marokkanen, de woningbouwcorporatie, de politie, sociaal cultureel werk en de afdelingen Welzijn, Wijkbeheer en Veiligheid van de gemeente betrokken. Een regiegroep met vertegenwoordigers van deze organisaties en de

unie van Marokkanen heeft de acties doorgenomen en ziet toe op de voortgang van het actieplan en de daarin geplande acties.

De straatcoach werkt met twee assistenten uit de gemeenschap (waarvan er één zitting heeft in het jongerenbestuur van de moskee). Aan het 4-wekelijks wijkoverleg nemen vertegenwoordigers van niet-Westerse afkomst en de straatcoach deel en bij een themaoverleg worden ook de twee assistenten en overige wijkbewoners uitgenodigd.

Met name om de juiste hulpverlening te kunnen bieden, blijkt het van belang te zijn als professionals met gevoel voor de culturele bijzonderheden van de doelgroep, de toenadering zoeken. Alleen zo kunnen zij het vertrouwen winnen dat nodig is om de moeilijk bereikbaren toch te bereiken om vervolgens de noodzakelijke hulp te bieden of de hulpvragers te begeleiding naar de reguliere voorzieningen.

Nijmegen verlangt van zijn uitvoeringsorganisaties dat zij in de dienstverlening rekening houden met (culturele) diversiteit door onder andere:

- het inzetten van medewerkers met dezelfde achtergrond als de cliënt of medewerkers die affiniteit hebben met de doelgroep;
- het hebben van de bereidheid en de ruimte om werkwijzen af te stemmen op de klant (vraaggericht werken). Dit kan betekenen dat bepaalde potentiële klanten meer actief benaderd zullen moeten worden (outreaching) dan anderen;
- korte lijnen te realiseren tussen de uitvoerende organisaties en hun medewerkers om de dienstverlening gezamenlijk af te stemmen op de klant en om expertise te delen;
- specifieke methodieken of interventies in te zetten als de reguliere (vanuit een Nederlandse perspectief ontwikkelde) aanpak niet aansluit bij de behoeften of beleving van de doelgroep. Dit kan bijv. het geval zijn bij opvoedingsondersteuning.

Een ander voorbeeld:

Ede kent een zogenoemd 'Bejegeningsprofiel'. Alle politiefunctionarissen, toezichthouders en straathoek- of jongerenwerkers hebben een training gevolgd om de culturele aspecten te herkennen van het gedrag van jongeren die zij op straat tegenkomen. Door dit bejegeningsprofiel spreken zij allen met één mond en kunnen daardoor eenduidig optreden.

Ad b. Integraal (samen)werken

Een succesvolle aanpak blijkt integraal te zijn.' Integraal' op allerlei manieren:

- Integraal vanuit het perspectief van de jongere: De problemen van de jongeren worden in het algemeen vanuit verschillende leefgebieden benaderd. Dat wil zeggen dat er meestal integrale aandacht is voor de jongere(n) op school en binnen het gezin(ssysteem) evenals gecombineerde inzet binnen het gezin en op straat. De groepsaanpak, zoals hieronder beschreven in paragraaf 3.1.3. (Overlast en criminaliteit), is een voorbeeld van die integrale aanpak van de jongere(n), in dat geval als lid van het 'straatsysteem' waartoe hij behoort.

Rotterdam bevordert een effectieve communicatie tussen de justitieketen, jongeren en hun ouders door te investeren in het verbeteren van de communicatie. Zo neemt het vertrouwen tussen politie, ouders en jongeren toe.

Uit de ontvangen informatie wordt overigens niet helder in hoeverre gemeenten inzet combineren op alle drie de leefgebieden tegelijk (school, thuis en straat).

- Integrale samenwerking tussen de betrokken organisaties:

Tilburg: De groepen jongeren die in Tilburg voor overlast zorgen, zijn nagenoeg altijd multi-etnisch samengesteld. De overlast wordt teruggedrongen in intensieve samenwerking tussen de Dienst Gebiedsontwikkeling van de gemeente, de politie en het jongerenwerk als vaste partners en in specifieke gevallen met inzet van nog meer partners per wijk. Voor de aanpak van criminaliteit wordt gewezen op het al vele jaren functionerende Zorg- en veiligheidshuis Tilburg waar intensieve en effectieve ketensamenwerking plaatsvindt vanuit een breed perspectief.

- Integraal in de samenwerking tussen de verschillende beleidsterreinen (Culemborg spreekt van het Zure spoor, het Zorgspoor, het Zoete spoor en het Bewonersspoor). Zo zijn nagenoeg alle voorbeelden van 'curatieve interventies' voorwerp van samenwerking tussen diverse disciplines, met name de strafsector en de intensieve zorg. Ook de in paragraaf 3.1.3.3. te noemen casusoverleggen staan voor een integrale samenwerking tussen, in ieder geval, de beleidsterreinen straf en zorg.

- Integraal in de samenwerking tussen vertegenwoordigers van officiële instanties en vertegenwoordigers van betrokken wijken en doelgroepen (zie ook hieronder bij Gerichtheid op buurt of wijk).

Naast het voordeel van de samenhang van de door ieder uit te voeren activiteiten, voelen de betrokken organisaties zich door zulke samenwerking ook medeverantwoordelijk voor de in het plan opgenomen activiteiten en doelstellingen. Met een gezamenlijke visie, waarop de activiteiten in de plannen zijn gebaseerd, geven zij bovendien op gemeentelijk of wijkniveau dezelfde boodschap af over wat niet acceptabel en wat juist wenselijk gedrag is. Die duidelijkheid is leidend in de uitvoeringswerkzaamheden van de betrokken professionals.

Zeist: “De gemeente blijft er ook de komende jaren bovenop zitten en is zich er van bewust dat de positieve resultaten, die tot op heden zijn bereikt, alleen kunnen worden behaald met voortzetting van de intensieve samenwerking met jongeren, politie en de corporaties. De gemeente moet scherp zicht blijven houden op hetgeen er in de wijken gebeurt.”

Ad c. Wijk- of buurtgerichtheid

Bestuurlijk heeft er de laatste decennia veel schaalvergroting plaatsgevonden die bij burgers en daarmee ook uitvoeringsorganisaties een behoefte aan ‘schaalverkleining’ heeft opgeroepen. De gemeentelijke, integrale aanpak vindt tegenwoordig veelal plaats op wijkniveau. Door middel van de inzet van gremia als wijkplatforms en wijkteams, waarin zowel professionals als bewoners participeren, kan de gemeente voeling houden met de behoeften en knelpunten in de wijk. Professionals en bewoners leren elkaar zo beter kennen en zullen elkaar dan ook meer gaan vertrouwen. De gemeentelijke inspanningen kunnen zich met de wijkaanpak, meer dan in een algemene aanpak, richten op de verschillende (o.a. culturele) aspecten die bepaalde wijken kenmerken. Bovendien kunnen de inspanningen zich op deze manier, beter dan voorheen, richten op datgene wat de jongeren en anderen in de buurt zelf belangrijk vinden. Het begin van de oplossing ligt dan ook bij luisteren naar alle partijen die het probleem in de praktijk zien en ervaren (wijkbewoners, vertegenwoordigers van de doelgroep, uitvoeringsorganisaties) en de bereidheid van de gemeente om hen actief te betrekken bij het zoeken naar oplossingen.

Enkele voorbeelden:

Culemborg organiseert één keer per maand een gemeentelijk overleg met het Bewonersoverleg Terweijde om af te stemmen over het beleid en af te spreken welke initiatieven de bewoners zelf willen nemen. In diezelfde wijk heeft de gemeente in nauwe samenwerking met de jongeren uit de wijk een jongerenruimte opgezet en ingericht.

Veenendaal organiseert wijkplatforms en wijkteams, waarin zowel bewoners als professionals deelnemen. Op basis van de behoeften en ondersteuningswensen in de wijk worden de activiteiten ingezet.

In Schiedam stellen professionals naar aanleiding van de uitkomsten van de leefbaarheidsmonitor samen met bewoners uit de wijk een wijkaanpak op. Deze wordt voor vier jaar vastgesteld en door een team van professionals en bewoners uitgevoerd en gemonitord. Eventuele bijstelling vanwege nieuwe ontwikkelingen in de wijk is binnen de budgetten mogelijk.

3.1.2. Activiteiten overlast en criminaliteit:

De door gemeenten genoemde specifieke activiteiten op de thema's 'overlast' en 'criminaliteit' zijn omvangrijk te noemen in vergelijking tot het aantal activiteiten dat zij melden op de thema's 'school' en 'werk'. Dit is wel te verklaren uit het feit dat de landelijke en lokale aandacht voor de doelgroep vooral ontstond toen zich openbare ordeproblemen voordeden die in belangrijke mate waren toe te schrijven aan Marokkaans-Nederlandse jongeren. Dit betekent overigens niet dat de focus bij de aanpak van overlast en criminaliteit uitsluitend ligt op de inzet van strafrechtelijke middelen. Integendeel; alle door de gemeenten genoemde activiteiten zijn samengesteld uit een combinatie van inzet van dwang en zorg, van 'grenzen stellen en perspectief bieden', zoals de ondertitel van het Samenwerkingsverband luidt. Een voorbeeld van de verscheidenheid aan inzet in de aanpak van overlast en criminaliteit, zowel op inhoud als op proces, is:

Utrecht: De aanpak van overlast en criminaliteit binnen het *project Onze Toekomst* richt zich op het bevorderen van een integrale, effectieve aanpak van de doelgroep met inzet op zowel proces als inhoudelijke middelen (preventief, curatief en repressief), waaronder:

- Peertrajecten (met inzet van Marokkaans-Nederlandse risicojongeren van 16 t/m 24 jaar geven van voorlichting over de risico's van drugs, alcohol en gokken)

- Sport als middel (aanbieden van sportactiviteiten als vrijetijdsbesteding inclusief het aanleren van sociale vaardigheden, leren omgaan met nederlagen en accepteren van gezag).
- Coördinatie van samenwerking en afstemming tussen justitiële partners en zorgpartners rond jongeren die bekend zijn vanuit de casusoverleggen,
- Het aanbieden van een zorgtraject (incl. nazorg), naast een straftraject, waaronder de als zeer kansrijk gekwalificeerde aanpak voor ernstig overlastgevende gezinnen,
- Vergroten van betrokkenheid van ouders en aanwezigheid van ouders bij eventuele strafzittingen in samenwerking met de oudercoaches,
- Vergroten van de bekendheid met de problematiek van de jongeren en hun gezinnen bij alle professionele partners.

De rode draad die te zien is in de van de gemeenten ontvangen informatie over hun inzet op overlast en criminaliteit is feitelijk de volgende:

- Gemeenten beseffen dat het voor een effectieve aanpak nodig is te beginnen met het doorbreken van de anonimiteit van de risicojongeren. Daarom zetten zij, liefst permanent maar in ieder geval tijdens de kritieke uren van de week, functionarissen in die zich ophouden waar ook de jongeren zich bevinden. De laatste tijd zijn daarvoor vaak straatcoaches ingezet, maar soms zijn het ook wijkagenten of jongerenwerkers. Het zijn de 'extra ogen en oren' op straat die belangrijk blijken. Het gaat er vooral om dat deze functionarissen enerzijds voldoende afstand houden om hun rol van vertegenwoordiger van de oplettende en corrigerende samenleving te kunnen waarmaken maar anderzijds ook voldoende vertrouwen genieten van wijkbewoners en de risicojongeren zelf om letterlijk en figuurlijk dichtbij hen te staan en te komen.
- Door de inzet in de wijk en dicht bij de jongeren, signaleren gemeenten sneller waar het met een jongere of groepen jongeren fout kan gaan en kunnen zij eerder en doeltreffender optreden.
- Voor het benaderen van (jongeren binnen) groepen, ontwikkelen zij een specifieke 'groepsaanpak'.
- Voorwaarde voor een doeltreffende aanpak is dat, naast alerte signaleerders in de wijk, voldoende en professionele achtervang van alle relevante partners in de aanpak beschikbaar is.
- Meestal zijn deze partners georganiseerd in een casusoverleg. De jongeren die door de straatcoaches of andere professionals in de wijk zijn gesignaleerd, worden daar ingebracht en besproken.

Omdat (bijna) alle gemeenten de groepsaanpak, de inzet van straatcoaches - die meestal onderdeel uitmaken van de groepsaanpak- en het casuoverleg noemen, wordt aan deze drie prominente aspecten van de aanpak van overlast en criminaliteit hieronder apart aandacht besteed.

3.1.2.1. De groepsaanpak

Met de 'groepsaanpak' wordt een integrale werkwijze bedoeld om problematische jeugdgroepen op wijkniveau aan te pakken. Of er sprake is van 'jeugdgroepen' en van welk type, inventariseren gemeenten op basis van een landelijk in 2007 ingevoerde short-listmethodiek.⁵ Het is belangrijk om het bestaan en de aard van jeugdgroepen vast te stellen omdat een individuele aanpak van groepsleden niet volstaat.

Amsterdam: "Allochtone jongeren moeten vaak zonder substantiële steun van hun ouders hun weg in de Nederlandse samenleving zien te vinden. Zij blijken zich dan ook relatief sterk te verlaten op de steun en voorbeelden van hun leeftijdgenoten. In vergelijking met Nederlandse jongeren vormen vrienden voor hen een relatief belangrijke bron van steun. Veel Marokkaans-Nederlandse jongeren zijn bevattelijker voor groepsdruk, ook omdat zij minder tijd doorbrengen in huis of in georganiseerd vrijetijdsverband en minder onder toezicht van hun ouders staan. Naarmate jongeren meer gericht zijn op de samenleving en meer willen integreren, zijn ze gevoeliger voor cultuurconflicten en verschijnselen van buitensluiting en hebben ze des te meer het gevoel nergens bij te horen (de zg. integratieparadox)."

De aanpak kenmerkt zich door een gecombineerde inzet van wijkprofessionals, hulpverlening en justitiële hulp- en strafrechttrajecten. Illustratief voor het nut van een groepsgerichte benadering en het identificeren van de (kenmerken van) individuele leden uit de groep is de mededeling van Eindhoven dat: "inmiddels een aantal harde kernjongeren gedetineerd is waardoor meer ruimte ontstaat om met de andere groepsleden en gezinnen hulpverlening en activeringstrajecten op te zetten." Door uit te gaan van de groepsprocessen in plaats van alleen te kijken naar het individu, kan een samenstel van acties ertoe leiden dat een groot aantal groepsleden benaderbaar blijkt te zijn indien de harde kern uit de groep wordt gehaald. Een illustratie van de groepsaanpak geeft:

⁵ Uit: Bureau Beke (H. Ferwerda/T. van Ham), Problematische jeugdgroepen in Nederland, Omvang, Aard en politieproces beschreven, 2010, pag. 10: "De shortlist is een vragenlijst waarmee een wijkagent periodiek problematische jeugdgroepen in beeld kan brengen en kan onderscheiden als hinderlijk, overlastgevend of crimineel. Ook is aan te geven of er sprake is van een straat- of jeugdbende. De informatie over een problematische jeugdgroep die wordt gegenereerd met een shortlist kan de basis vormen voor een gemeenschappelijke aanpak onder regie van de gemeente."

Helmond:

- Op basis van de identificatie van overlastgevende en criminele groepen (2xper jaar) beslissen de gemeente en de politie welke de prioriteiten zijn en wat er nodig is.
- Voor de aanpak is het jeugd-preventie-team ingericht waarin jongerenwerk, straathoekwerk en politie participeren. Zij voelen zich gezamenlijk verantwoordelijk.
- Een casusmanager risicojeugd (aangesteld voor een periode van 2 jaar) analyseert sommige groepen op individueel niveau via bestaande databestanden van het Veiligheidshuis en gaat na of (verplichte) hulpverlening aangewezen is.
- Speciaal bij groepen die overwegend bestaan uit jongeren van Marokkaanse afkomst, worden ‘verbindingsofficieren’ ingezet (Shouf Kedemk). Dit zijn late twintigers die zelf uit de doelgroep komen en die verbinding maken met de jongeren. Zij identificeren degenen met negatief gedrag en isoleren hen van de rest van de groep.
- Eén van de interventies is het AJID-project (Alle Jongeren In Detentie). In het project participeren semi-professionals die bekend zijn met de Marokkaanse achtergrond en die, op verzoek van de jongeren zelf, zaken regelen voor de periode na detentie (bijv. school, stage).

3.1.2.2. Extra ogen en oren op straat: straatcoaches

Hoewel enkele gemeenten al eerder met de inzet van ‘straatcoaches’ experimenteerden, zijn de meeste gemeenten hiermee begonnen toen zij in 2009 daarvoor van het Rijk extra financiële ondersteuning kregen. Inmiddels hebben zij wisselende ervaringen opgedaan.

Sommige gemeenten stelden de inzet van de straatcoaches in de loop van de tijd bij. Zij veranderden van ‘leverancier’, stelden nadere (kwaliteits-)eisen, wijzigden de inhoudelijke opdracht, gingen de straatcoaches zelf of via de politie of het jongerenwerk strikter aansturen, gingen voor deze functie mensen inzetten die zelf ooit tot de doelgroep behoorden, etc.

De belangrijkste constatering van de meeste gemeenten op dit moment is dat de inzet van de straatcoaches zichtbaar heeft gemaakt dat er zónder hun inzet een toezichhouders- en handhavingsgat bestaat. In feite vervullen de straatcoaches een waardevolle brugfunctie tussen het jongerenwerk en de politie. Het is zinvol, wellicht zelfs nodig, dat dit type functionarissen zich voortdurend op de kritieke plekken en de

kritieke momenten op straat bevindt. Hun aanwezigheid geeft een duidelijk signaal aan de jongeren(groepen) dat zij in de gaten worden gehouden en dat de instanties hen kennen (doorbreken anonimiteit). Maar ook buurtbewoners weten dat zij op extra toezicht in hun wijk kunnen rekenen en voelen zich veiliger. De aanwezigheid van de functionarissen zal immers al te overmoedig gepleegde overlast voorkomen (primaire preventie) en als die overlast toch plaatsvindt dan weten bewoners letterlijk de straatfunctionarissen te vinden om hen over de overlast te vertellen. Een probleem dat je snel bij iemand kunt neerleggen, voelt meteen al minder zwaar. Voorwaarde is natuurlijk wel dat er iets met de melding wordt gedaan (secundaire preventie). De straatcoach moet het signaal dus kunnen doorgeven aan een reguliere organisatie die of een netwerk dat het probleem oppakt.

Nog los van het voorkomen van overlast die anders wellicht zou plaatsvinden, is het van belang dat snel ingrijpen bij op straat vastgestelde problemen van jongeren, de mogelijkheid biedt te voorkomen dat zij verder afglijden of terugvallen in probleemgedrag. Dat levert niet alleen de desbetreffende jongeren maar ook de samenleving veel op.

De straatcoaches in 's- Hertogenbosch zijn inmiddels ongeveer een jaar actief. Zij zijn ongeveer 200 uur per week aanwezig in de wijken om het handhavingsgat tussen de politie enerzijds en de jongerenwerkers en de buurtvaders anderzijds op te vullen (het betreft 6 fte.). Zij gaan om 16.00 uur de straat op en zijn tot laat in de avond aanwezig. Ze werken altijd in duo's, in herkenbare zwarte jacks waarop 'straatcoach' staat. Ook hebben ze witte mountainbikes waarmee ze bijvoorbeeld snel door brandgangen kunnen fietsen. Het doel van hun inzet is het terugdringen van de overlast en criminaliteit veroorzaakt door met name jongeren. De Bossche straatcoaches zijn geworven uit de wijken waar zij werken en komen uit de doelgroep waarop zij worden ingezet. Zij werken samen en overleggen met de in de wijken aanwezige organisaties die zich bezig houden met de bestrijding van de overlast en het voorkomen van problemen, zoals jongerenwerk, politie en andere toezichthouders.⁶

⁶ Bureau Beke voerde een evaluatieonderzoek uit : Geen werk voor watjes, een evaluatieonderzoek naar de inzet van straatcoaches in 's Hertogenbosch, 2011. Voor de evaluatie is niet alleen gekeken naar politieregistraties en zijn niet alleen wijkprofessionals bevroegd, maar zijn ook interviews gehouden met sleutelinformanten en heeft een wijkonderzoek plaatsgevonden onder wijkbewoners, ondernemers en jongeren die in de betreffende wijk wonen en/of werken.

Uit de ervaringen van de gemeenten en op basis van door hen uitgevoerde evaluaties blijken wel de volgende aandachtspunten, (waarbij met name de eerste twee ook voor andere interventies gelden):

- Het is moeilijk, zo niet onmogelijk om het directe en concrete effect van hun inzet aan te tonen (meestal wordt gekeken naar het aantal aangiften van overlast in de desbetreffende wijk en/of de gevoelens van de bewoners zoals zij die uiten in al dan niet reguliere bewoners-tevredenheids-onderzoeken). Dat impliceert het risico dat al snel beweerd kan worden dat de kosten niet opwegen tegen de baten, zeker omdat de kosten door veel gemeenten 'hoog' worden genoemd (bij externe inhuur).
- De functie-eisen variëren niet alleen per gemeente maar ook in tijd (voortschrijdend inzicht). Hoe geschoold en ervaren moet iemand zijn om de functie goed te kunnen vervullen?
- Een wenselijke 'klik' met de doelgroep (bijv. de inzet van voormalige leden van de doelgroep zelf) kan heel goed werken maar impliceert ook een risico, bijv. 'verrader', weinig vertrouwen van de bewoners of onvoldoende professionele afstand ten opzichte van de (groepen) jongeren.
- Het is vaak nog zoeken naar de juiste samenwerkingsvorm tussen de straatcoaches enerzijds en de reguliere instanties (bijv. politie en jongerenwerk) anderzijds. De straatcoaches moeten goed hun rol en grenzen kennen en bewaken.
- De reguliere instanties moeten dan ook wel goed en direct aanspreekbaar zijn als straatcoaches melden dat actie nodig is richting een groep of een individuele jongere. De geloofwaardigheid van de straatcoach staat of valt met de achtervang waarop hij kan terugvallen. Die achtervang moet ruim en gevarieerd voorhanden zijn.

Maassluis: "De straatcoaches worden ingezet om de overlast in de openbare ruimte, veroorzaakt door de doelgroep, terug te dringen. De jongeren die de straatcoaches tegenkomen in het dagelijkse werk worden, waar nodig, door anderen gevolgd en begeleid. Dit betekent dat de inzet van de straatcoaches niet op zichzelf kan staan. Dit gaat in overleg met politie, team toezicht en handhaving van de gemeente en in afstemming met jongerenwerk. Terugkoppeling vindt ook plaats naar de leerplichtambtenaar en de regisseur Gemeentelijk Overleg Sluitende Aanpak (aanpak multi-probleem gezinnen/ jongeren). Jongeren en gezinnen die dat nodig hebben, worden ondersteund. In het hele proces is het van belang om bijvoorbeeld de groepsaanpak, het casuïstiekoverleg en de signalen van de coaches aan elkaar te knopen. Dat vereist veel tijd en inzet. Maar het loont wel."

Naast de inzet van (commerciële) straatcoaches, zetten gemeenten ook wel anderen in om vergelijkbare taken te vervullen, bijv.:

- Speciale 'jeugdboa's' (bijzonder opsporingsambtenaren).
- Marokkaanse buurtvaders die buurtgerichte sociale controle uitoefenen, overlast proberen te voorkomen en soms activiteiten organiseren.
- Teams van vrijwilligers uit de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap die toezicht houden in de wijk op bepaalde momenten in het jaar, bijv. tijdens de jaarwisseling, tijdens verkiezingen en met Sint Maarten. Zij staan onder begeleiding van een professional.
- Tot beveiliging omgeschoolde werklozen.

3.1.2.3. Het casusoverleg

De meeste gemeenten maken spontaan melding van de waarde van het casusoverleg waar jongeren worden besproken. De deelnemers aan het casusoverleg zijn vertegenwoordigers van de strafsector en de zorgsector. Geen rechtstreekse verbindingen lijken er te bestaan met het onderwijs.

Het Veiligheidshuis wordt verreweg het meest genoemd als overlegomgeving voor casusbesprekingen. Daarnaast zijn er vaak ook andere typen casusoverleg zoals voor de aanpak van multiprobleemgezinnen.

In het Oosterhoutse Cojor (Casuïstiek Overleg Jongeren in de Openbare Ruimte) brengen gemeente, politie, OM, jongerenwerk en een woningcoöperatie hangplekken en groepen probleemjongeren in kaart. Daarna besluiten zij of een hangplek of groep moet worden aangepakt en welke de meest passende aanpak zal zijn. Vervolgens handelen alle partijen, vanuit hun eigen taakgebied, op een afgestemde manier. De aanpak bestaat in het algemeen uit vier fasen: het Oosterhouts 4 Fasen Model. De eerste fase is de 'normaalfase' waarin de partijen zichtbaar zijn en contact maken met jongeren en andere buurtbewoners. De tweede fase is de 'attentiefase', een soort waarschuwingfase waarbij ook ouders worden betrokken en bewoners en jongeren actief worden geïnformeerd over mogelijke gevolgen. De derde fase is de 'actiefase' waarin alle partners in het Cojor normerend optreden conform hun taak en bevoegdheden (bijv. verbaliseren of stoppen van leuke activiteiten). In de 'afbouwfase' blijven de partners alert maar gaan langzaam weer terug naar de 'normaalfase'.

3.1.3. Activiteiten school en werk

Gemeenten verwijzen voor de aanpak van schooluitval veelal naar algemene plannen van aanpak waarin expliciete aandacht wordt gegeven aan risico- of zorgleerlingen. Voor het signaleren van zulke leerlingen en het ondernemen van actie indien nodig, zijn met name de Zorg Advies Teams (ZAT) ingericht. Vanuit het ZAT bestaan meestal goede contacten met het Centrum voor Jeugd en Gezin of rechtstreeks met hulpaanbieders. Gemeenten benadrukken vaak de gecombineerde aandacht voor de verschillende leefgebieden, met name de leefgebieden school en thuis. Hoewel zij bijna uitsluitend via reguliere inzet op schooluitval sturen, blijkt een aantal gemeenten toch extra inzet te plegen op de doelgroep, waaronder:

Gorinchem: Heeft functionarissen in dienst die specifiek op de doelgroep zijn georiënteerd, die de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap in de stad kennen, de jongeren en hun ouders kennen en weten waar de problemen zitten. Zij nemen contact op met de leerling zodra de school (dreigend) schoolverzuim constateert. Zij benaderen de leerling en de ouders persoonlijk en laten hen niet los. Indien nodig worden hulporganisaties betrokken. Essentieel in deze inzet is de persoon van de functionaris die deze taak heeft!

Op het thema 'werk' blijkt evenmin veel specifieke aandacht te bestaan voor de Marokkaans-Nederlandse doelgroep. Ook daar volstaan gemeenten in het algemeen met een verwijzing naar de reguliere activiteiten van bijv. sociale diensten of jongerenloketten. Gemeenten signaleren dat het bijzonder moeilijk is om de Marokkaans-Nederlandse risicjongeren naar werk toe te leiden. Toch zet een aantal gemeenten zich nadrukkelijk in voor deze doelgroep.

Nijmegen: Het Project op Jezelf wil oudere (18+) jongeren met complexe problemen en een zwakke positie op de arbeidsmarkt toeleiden naar werk en scholing en naar hulp op de verschillende leefgebieden. Het project bestaat uit drie fasen: de eerste fase wordt afgesloten met een intake en een zorgplan, in de tweede fase wordt een start gemaakt met toeleiding naar arbeid of scholing, in de derde fase is de meest urgente problematiek aangepakt, een zorgplan voor de langere termijn klaar en neemt de jongere deel aan een opleiding of heeft een baan.

Hoewel het project toegankelijk is voor alle jongeren in vergelijkbare omstandigheden, blijkt in de praktijk dat het vooral wordt ingezet voor jongeren van Marokkaanse afkomst (90%).

Nijmegen heeft met het Project op Jezelf ervaren dat het belangrijk is om aan te sluiten bij de straatcultuur van de jongeren, die de reguliere instanties wantrouwen. Het project kent korte lijnen tussen het jongerenwerk, re-integratie en de hulpverlening. Door die korte lijnen kunnen jongeren niet alleen worden bereikt, maar ook worden vastgehouden totdat ze het traject succesvol hebben afgerond. Dit succes wordt toegeschreven aan zowel de integrale aanpak van de betrokken instanties als de aansluiting bij wat voor de jongeren belangrijk is.

Een ander voorbeeld is:

Lelystad zet een talentmanager in. Deze is een outreachend werker, in dienst bij de afdeling Werk en Inkomen van de gemeente, die als taak heeft actief contact te leggen met jongeren die niet meer naar school gaan en niet werken. Het doel is hen naar school en werk (en evt. hulpverlening) toe te leiden. Samen met het ambulant jongerenwerk, ambulante jeugdhulpverlening, een gezinscoach en twee wijkagenten, vormt de talentmanager het basisteam. Het basisteam maakt per jongere (harde kern en meelopers) een plan van aanpak.

3.1.4. Gerichtheid op concrete doelen?

De vraag is of er, naast de voor iedere deelnemende gemeente aan het Samenwerkingsverband met het Rijk afgesproken trendbreuk, andere of preciezere doelen voor het beleid zijn geformuleerd. Dat zouden dan doelen zijn waarover gemeenten zich tegenover de eigen gemeenteraad verantwoorden. Enkele gemeenten willen zich verantwoorden over concreet geformuleerde doelstellingen, bijvoorbeeld:

Den Haag wil:

- ten aanzien van schooluitval het percentage van 12% in 2009 reduceren tot 9% in 2012 (vermindering van 25%),
- het percentage oververtegenwoordiging van Marokkaans Nederlandse werkzoekende jongeren van 15-24 jaar doen afnemen van 97% in 2009 tot 70% in 2012 (vermindering van 28%) en
- de oververtegenwoordiging van Marokkaans Nederlandse verdachten van 110% terugbrengen tot 90% (vermindering 18% t.o.v. 2009).

Veenendaal heeft, naast een concrete reductie in de politiecijfers van het percentage Marokkaans-Nederlandse mannen tussen 12 en 24 jaar, de

ambitie dat er geen enkele groep Veenendalers oververtegenwoordigd is in de criminaliteitscijfers. Bovendien wil de gemeente dat tegen het eind van de huidige collegeperiode geen enkele criminele jongerengroep en maximaal één overlastgevende groep resteert.

Gemeenten maken in het algemeen ook concrete afspraken met uitvoeringsorganisaties of projectleiders over de te leveren hoeveelheid van een bepaalde inspanning (kwantitatieve afspraken), meestal uitgedrukt in aantallen trajecten die aangeboden moeten worden of aantallen personen die bereikt moeten zijn. Dit zegt echter nog niets over wát er met die trajecten of personen moet worden gerealiseerd, dus wanneer de inspanning kan worden bestempeld als succesvol. Daardoor wordt het vanzelfsprekend ook moeilijk om effectmetingen uit te voeren, immers de gerichtheid op het realiseren van een positief effect zal er natuurlijk zijn maar is niet als zodanig onderdeel van de afspraak.

Gemeenten zouden dan ook, in aanvulling op prestatie-afspraken in termen van aanbod (output), steeds meer moeten gaan inzetten op het maken van prestatie-afspraken in termen van resultaat (outcome). Dit hoeft niet te betekenen dat het algehele maatschappelijk rendement in beeld moet worden gebracht alvorens gemeenten bereid zijn te financieren. Maar het kan wel betekenen dat gemeenten, meer dan nu gebruikelijk is, van uitvoeringsorganisaties verlangen dat zij zich verantwoordelijk maken over het succes van de geleverde inspanning. Diverse gemeenten geven er blijk van inderdaad verder te gaan dan de gebruikelijke output-afspraken. Zo meldt de gemeente Zeist dat ten aanzien van alle projecten, naast doelen gericht op activiteiten of aantallen, doelen zijn gesteld ten aanzien van het beoogde maatschappelijke effect (outcome). Ook in Utrecht is in de doelformulering van sommige interventies nadrukkelijk het gewenste (en aan te tonen) effect opgenomen, naast het aantal deelnemers uit de doelgroep.

3.2. Evaluaties

3.2.1. Is er in een proces- of effectevaluatie voorzien?

Alle 22 gemeenten hanteren vormen van onderzoek voorafgaande aan, tijdens of na uitvoering van interventies en/of trajecten. Sommige gemeenten geven veel aandacht aan de evaluatie of monitoring van interventies die zich specifiek op de doelgroep richten. Zij baseren daar vervolgens ook hun nieuwe beleid op.

Den Haag: Om de meerwaarde van de specifieke aanpak met extra geld te kunnen vaststellen, organiseert Den Haag met ingang van 2011 een resultaatmeting. Dit betekent dat bij iedere subsidieverstrekking voorwaarden worden gesteld over bereikte resultaten en effecten. Continuering van de subsidie zal afhankelijk worden gemaakt van bereikte resultaten en effecten in relatie tot het verminderen van schooluitval, werkloosheid en criminaliteit. Daartoe moeten de gesubsidieerde instellingen werken met zogenoemde resultaatformulieren. Na de nulmeting wordt de jongere individueel gevolgd op resultaten op de volgende domeinen: school, werk, gezinssituatie, vrijetijdsbesteding, huisvesting, financiën en gedrag/criminaliteit. De organisaties zullen daarnaast ook de inhoudelijke voortgang aangeven. De voortgang en resultaten van de aanpak zullen door de 'productgroep Onderzoek en Integrale Vraagstukken' van de gemeente worden gemonitord en voorwerp van gesprek zijn in een gemeentelijke stuurgroep. Blijkt het resultaat gering te zijn, dan wordt bijgestuurd. Naast de voortgangsbewaking heeft de stuurgroep een verantwoordelijkheid in het verzekeren van de integrale aanpak.

Andere gemeenten gebruiken reguliere kanalen zoals door eigen onderzoeksdiensten regelmatig uitgevoerde bevolkingsmonitors, jaarverslagen van uitvoeringsorganisaties of beschikbare registraties om vast te stellen of de afgesproken doelen worden gehaald. Weer andere, met name kleinere gemeenten die bijvoorbeeld niet over eigen onderzoeksdiensten beschikken, melden zich met hun projecten soms aan voor door de Rijksoverheid geïnitieerde evaluaties. Ook kiezen kleinere gemeenten voor erkende (evidence-based) interventies waardoor ze niet zelf hun interventies met werkzame bestanddelen hoeven te ontwerpen en testen.

De uitkomsten van evaluaties worden soms zodanig in een proces gebruikt, dat alleen al het discussiëren over de uitkomsten voldoende input en gezamenlijkheid oplevert om daaruit nieuw beleid of vervolgbeleid te destilleren.

Zo heeft Eindhoven een uitvoerige evaluatie uitgevoerd op de effecten van alle maatregelen tezamen én op de afzonderlijke maatregelen. Bij de evaluatie zijn de projectleiders betrokken, de vertegenwoordigers van oudercomités, het Marokkaans platform Eindhoven, betrokken instellingen, gemeentelijke afdelingen en raadsleden. Bovendien is het in juni 2011 uitgebrachte vervolg (van het in 2009 opgestelde) Plan van aanpak besproken en opgesteld in samenwerking met het Marokkaans Platform Eindhoven (MPE). In dit nieuwe plan is de focus niet langer gelegd op uitsluitend Marokkaans-Nederlandse

risicjongeren maar gaat het om breed beleid voor opvoeden/opgroeien, onderwijs/stage en wijkgerichte overlast.

Is hier in feite sprake van de inzet van evaluaties en processen ten behoeve van de aanpassing van bestaand beleid, ook bij 'nieuw beleid' kan goed gebruik worden gemaakt van onderzoeken en (ex-ante-)toetsing om een redelijke zekerheid vooraf te krijgen over de werking en effectiviteit van interventies. Zo kunnen gemeenten bijvoorbeeld ervoor kiezen gebruik te maken van bestaande (zgn. evidence based) interventies waarvan de werking door middel van onderzoek is vastgesteld. Maar ook andere vormen van onderzoek kunnen voldoende (wetenschappelijk) inzicht bieden in welk type inzet en proces verstandig is, bijvoorbeeld:

Amsterdam: Voor een ex-ante-toetsing ten behoeve van nieuw beleid gebruikte Amsterdam wetenschappelijke inzichten zoals opgenomen in de in september 2009 verschenen SCP-publicatie: Overlast en verloedering ontsleuteld⁷.

Op basis van zulke inzichten werden uitgangspunten voor het beleid geformuleerd, is onderbouwd op welke veronderstelling de uitgangspunten zijn gestoeld en in welke mate kan worden uitgegaan van de juistheid van die veronderstelling. Het gaat bijvoorbeeld om uitgangspunten als:

- Vroegtijdig ingrijpen verhoogt de kans dat jongeren niet verder in de problemen komen en verhoogt de kans op verbetering van de individuele leefsituatie,
- het betrekken van het gezin bij de aanpak van probleemjongeren omdat dit de kans op blijvende gedragsverandering vergroot,
- onveiligheidsgevoelens van buurtbewoners nemen af bij gerichte groepsaanpak door de overheid, het bestrijden van negatieve groepsverbanden omdat deze de maatschappelijke participatie van de individuele leden van de groep belemmeren en de kans op delinquentie vergroten,
- de combinatie van strafrechtelijk ingrijpen en gedragsinterventies, gecombineerd met interventies gericht op de verantwoordelijkheid van ouders, is vooral belangrijk in de aanpak van (licht) criminele jongeren met psychische problemen (hoe ernstiger zulke problemen, hoe belangrijker).

⁷ SCP, Overlast en verloedering ontsleuteld, 2009; onderzoek behorende bij het Rijksproject Veiligheid begint bij Voorkomen (Vbbv).

Waar gemeenten evaluaties inzetten om de resultaten van interventies te kunnen monitoren, kan nog wel worden vastgesteld in hoeverre een inhoudelijk doel wordt bereikt maar kan bijna nooit worden vastgesteld of het bereikte effect uitsluitend te danken is aan de gepleegde inzet. Het effect van de concrete interventie op de situatie en ontwikkeling van de risicjongeren is immers lastig los te koppelen van het effect dat andere invloeden zullen hebben. Een causaal verband tussen interventie en effect kan daarom niet snel worden aangetoond. Het is in ieder geval belangrijk om bij de evaluatie van interventies ook andere zaken in kaart te brengen zoals het proces rond de ingezette interventies en het belang van de persoon van de professional die de interventie uitvoert. Vooral het aantonen van de effecten van preventieve maatregelen is naar zijn aard zeer complex. Pas op lange termijn zullen die effecten zichtbaar zijn mits gemeenten bereid zijn te investeren in langlopende monitoring van de gepleegde inzet respectievelijk de doelgroep.

De monitor Marokkaanse Nederlanders (de in 2010 gestarte jaarlijkse in opdracht van het Rijk uitgevoerde meting van de oververtegenwoordiging van de doelgroep op de domeinen schooluitval, werkloosheid en verdenking van een strafbaar feit), wordt door de deelnemende gemeenten gewaardeerd. Sommigen gebruiken de monitor niet alleen om op termijn de trends op de drie terreinen te kunnen identificeren maar ook om binnen de gemeente (politiek bestuurlijk én in de uitvoering) de focus op de gewenste aanpak te kunnen leggen en houden. Zij pleiten dan ook voor voortzetting van deze monitor voor tenminste de komende drie jaren. Sommigen zien het onderzoek graag uitgebreid naar andere domeinen (zoals hulpverlening).

3.2.2. Zijn bepaalde effecten te melden?

Gemeenten zijn in het algemeen voorzichtig met het doen van uitspraken over de effecten van specifieke interventies gericht op de doelgroep. Dat is ook logisch aangezien het moeilijk is om bepaalde effecten volledig toe te rekenen aan concrete activiteiten. Toch signaleren zij in het algemeen positieve ontwikkelingen. Soms houden die verband met de interventies zelf en soms met bereikte procesverbeteringen op organisatieniveau. Ten aanzien van het proces stelt Nijmegen bijvoorbeeld “dat er belangrijke stappen zijn gezet in het sluitend maken van de jeugdketen” en dat de Marokkaanse jongeren(groepen) daardoor beter in beeld zijn en beter worden toegeleid naar voorzieningen en projecten. Lelystad meldt dat de politie aangeeft dat de overlast door Marokkaans-Nederlandse jongeren inmiddels beperkt is, mede dankzij de goede samenwerking tussen politie en jongerenwerk: “De desbetreffende jongeren zijn inmiddels allemaal bekend en in beeld.”

Soms zijn de gemelde resultaten gebaseerd op onderzoeken en soms gebaseerd op waarnemingen waarvan in de beantwoording niet duidelijk wordt door wie zulke waarnemingen zijn gedaan en hoe valide die zijn, bijvoorbeeld als in de beantwoording gesproken wordt over 'een rustig verlopen jaarwisseling' of van 'via het Justitieel Casusoverleg Jeugd in het Veiligheidshuis zijn repressie en preventie beter met elkaar verbonden'.

Kan met procesevaluaties nog wel met redelijke zekerheid worden vastgesteld welke structuurwijzigingen of inzet van welke partners geleid heeft tot een beter functioneren van de samenwerking, een betrouwbare effectmeting is moeilijker uit te voeren. In de eerste plaats kennen de individuele jongeren (en hun gezinnen) uit deze doelgroep zeer diverse en vaak meervoudige problematiek op meerdere leefgebieden. In de tweede plaats zijn echte maatschappelijke effecten pas na langere tijd vast te stellen. In die langere tijdspannen doen zich ook nog allerlei andere (maatschappelijk en individuele) ontwikkelingen voor die de effecten in negatieve of positieve zin kunnen beïnvloeden. In de derde plaats moeten de relevante meetgegevens door de jaren heen op dezelfde, betrouwbare manier verzameld en vastgelegd worden. Dat is niet altijd mogelijk. Dat neemt niet weg dat sommige gemeenten concrete effecten melden. Bijvoorbeeld:

Oosterhout: Het Evaluatierapport Jeugdveiligheid 2008-2010 meldt de volgende effecten:

- De overlast die zich in drie gebieden concentreerde (winkelcentrum, wijkcentrum en woonwijk) is door inzet van een groot aantal (o.a. repressieve) maatregelen sterk verminderd. In het wijkcentrum is deze zo goed als verdwenen, in het nabijgelegen winkelcentrum eveneens en in de woonwijk is deze beteugeld door het plaatsen van een overdekte hangplek.
- Het aantal overlastmeldingen is gereduceerd van 395 in 2009 naar 292 in 2010. Dit vertaalt zich nog niet in een duidelijk afnemende trend.
- Het aantal criminele jongeren is afgenomen van 28 (2007) naar 12 in 2010.
- In 2010 zijn elf gezinnen begeleid door de gezinsmanager (die in maart 2010 begon). In negen gevallen is de begeleiding succesvol geweest. Gezinnen melden zich nu zelfs spontaan aan bij de gemeente voor gezinsmanagement.

Ook Utrecht noemt voor sommige interventies concrete, maatschappelijke resultaten:

Utrecht: Over interventies in het kader van het project Onze Toekomst onder andere:

- 84% van de jongeren die in het VMBO stagebegeleiding hebben gekregen, heeft in 2010 een vervolgopleiding gevolgd of een startkwalificatie behaald;
- Marokkaanse oudercoaches worden ingezet voor voorlichting aan ouders van Marokkaans-Nederlandse first offenders die worden opgeroepen door het Openbaar Ministerie voor een “Onderhoud ten Parkette” (OTP). Met deze inzet is bewerkstelligd dat 100% van de Marokkaans-Nederlandse ouders verschijnt bij de OTP- zitting van hun kind. De voorlichting wordt nu ook uitgevoerd bij kinderrechtzittingen, kantonzittingen (leerplicht) en zelfs bij voorgeleidingszaken.
- Titan biedt toekomstperspectief aan de doelgroep met opleiding, werk of andere dagbesteding en kent een positieve uitstroom (doel bereikt) van 68%, een neutrale uitstroom (traject afgemaakt maar geen participatie) van 24% en een negatieve uitstroom (traject niet afgemaakt) van 8%;
- Tussen In van Al Amal bereikt ca. 90 gezinnen per jaar die voor reguliere hulpverlening moeilijk bereikbaar zijn. Van de start tot 2011 heeft Al Amal 182 gezinnen doorverwezen naar vrijwillige, reguliere hulpverlening. In opdracht van Onze Toekomst is een methodiek ontwikkeld en een pilot gestart om de toeleiding van Marokkaans-Nederlandse gezinnen met zeer complexe problematiek naar Bureau Jeugdzorg te verbeteren. Van september 2010 tot april 2011 heeft Al Amal 16 van deze gezinnen naar Bureau Jeugdzorg toegeleid.

Ook hier past de constatering dat er op het gebied van effectmeting weliswaar nog één en ander valt te verbeteren, maar dat het geen bijzonderheid meer lijkt te zijn dat ook overheden zich bedienen van objectieve metingen om vast te stellen of de investeringen datgene opleveren wat beoogd wordt. Bovendien lijken onderzoeksresultaten wel gebruikt te worden om strakkere afspraken te maken met uitvoeringsorganisaties of om de keuze te maken met bepaalde interventies te stoppen. Het maken van een verantwoorde afweging is met name relevant indien een beperking van beschikbare middelen dwingt tot het maken van keuzen.

3.3. Financiering

Vooraf in de grote gemeenten, die uit meerdere Rijksbronnen extra budget ontvangen, zijn specifieke plannen ontwikkeld voor de ‘aanpak van Marokkaans-Nederlandse

risicjongeren' waarvoor de Rijksmiddelen worden ingezet (meestal met aanvulling uit de gemeentebegroting). Dat zijn in ieder geval de G4 (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht). Kleinere gemeenten ontvangen een beperkt budget.

Gemeenten zetten de ontvangen Rijksmiddelen meestal in voor de financiering van één of twee specifieke projecten, meestal straatcoaches en gezinsmanagers. Dit is aanvulling op andere projecten die dan met gemeentelijke middelen zijn gefinancierd. Maar vaak worden zelfs de staatcoaches en gezinsmanagers mede gefinancierd uit gemeentelijke middelen. Zo meldt 's Hertogenbosch dat de middelen voor de straatcoaches en gezinscoaches "ruimschoots" worden aangevuld uit eigen bron.

Soms worden allerlei Rijksmiddelen (bijvoorbeeld 40+-wijken, Montfrans, GSO-3, Participatiebudget en middelen WWI/BZK) gecombineerd met gemeentelijke middelen waarmee vervolgens nieuwe interventies worden ontworpen en uitgetoetst.

Dit laatste, het vinden van nieuwe, doeltreffende interventies, is overigens voor nagenoeg alle gemeenten het doel van de inzet van Rijksmiddelen. Met de beschikbaarheid van extra financiën kunnen zij zich veroorloven interventies te starten, te monitoren, aan te passen of uit te breiden zonder directe risico's te lopen in de eigen begroting. Die mogelijkheid wordt door de gemeenten als een groot goed beschouwd. De gemeente Gouda heeft daar zelfs de besteding op aangepast:

Gouda: In een specifiek verdelingsvoorstel over de inzet van de extra Rijksmiddelen, maakt Gouda inzichtelijk welke de ontvangen middelen zijn en waaraan ze worden besteed. Het overzicht met ontvangen bedragen beslaat de periode 2009 – 2012.

Doordat er al enige tijd rekening mee gehouden wordt dat de Rijksmiddelen eindig zijn, is Gouda al langer zuinig met de middelen omgesprongen. Dat maakt het mogelijk om méér jaren activiteiten op te zetten dan het aantal jaren waarin de middelen worden verkregen. Zo kan Gouda langer uitproberen wat het beste werkt. Op die manier wordt bovendien langer de tijd genomen om te evalueren op de bereikte effecten én ontstaat meer ruimte om na te gaan hoe de meest succesvolle activiteiten ondergebracht kunnen worden in de reguliere taken van uitvoeringsorganisaties.

3.4. Specifiek/generiek beleid en borging

Zeist: “We hebben generiek beleid en generieke voorzieningen. De maatschappelijke realiteit dwingt echter dat voor de toeleiding van Marokkaans-Nederlandse jongeren naar voorzieningen soms een specifieke inspanning nodig is en dat we wel degelijk inspelen op de specifieke behoeften en noodzakelijkheden vanuit of ten behoeve van deze doelgroep.”

Het specifieke beleid dat met de Intentieverklaring Gemeentelijke aanpak Marokkaans-Nederlandse risicjongeren in oktober 2009 door de deelnemende 22 gemeenten ogenschijnlijk werd ingezet, heeft in de uitvoering overwegend geleid tot het versterken van specifieke aandacht voor de doelgroep binnen het reguliere beleid en is nauwelijks te beschouwen als ‘specifiek beleid’ als zodanig. Dat geldt zeker voor de activiteiten die zich richtten en richten op de thema’s school en werk. In mindere mate gold en geldt dat voor de aanpak van overlast en criminaliteit.

Maar ook daar is te zien dat experimentele interventies weliswaar ontstonden vanuit de behoefte om stevig op te treden tegen de doelgroep, maar uiteindelijk blijken te voorzien in een meer algemeen gevoelde behoefte die méér en méér leidt tot implementatie binnen het reguliere beleid (bijv. straatcoaches die een handhavingsgat blijken te vullen).

Zelfs waar gemeenten plannen van aanpak maakten die zich richtten op de doelgroep, blijken de plannen in de praktijk vooral het effect te hebben dat politiek, bestuur en uitvoering meer algemeen doordrongen werden van het feit dat de algemene, gebruikelijke manier van werken en de algemene interventies niet zonder meer volstaan als we ons te weinig verdiepen in de mensen die we met ons beleid en de interventies willen bereiken. Gesproken wordt van het invoeren van ‘cultuursensitiviteit’ binnen het reguliere beleid. De focus op de doelgroep Marokkaans-Nederlandse risicjongeren heeft die ontwikkeling aangevuld met waardevolle kennis van en ervaring met de benadering van deze doelgroep. Nijmegen noemt de opdracht om in de dienstverlening rekening te houden met (culturele) diversiteit: ‘interculturalisatie’. Dit impliceert het uiteindelijke doel dat instellingen toegankelijk zijn voor iedereen en dat zij iedereen gepaste hulp kunnen bieden (maatwerk).

Alle 22 gemeenten willen die kennis en ervaring, op enigerlei wijze, implementeren in hun reguliere aanpak. De verwachting is echter dat vanwege de grote bezuinigingen

bij het Rijk en de gemeenten, de toekomstige middelen niet zullen volstaan om alle nieuwe ontwikkelingen in het reguliere beleid te kunnen opnemen. Daarover maken sommige gemeenten zich zorgen. De angst bestaat dat waardevol gebleken, maar te kostbare interventies zullen verdwijnen. Uitgevoerde en nog uit te voeren evaluaties moeten gemeenten helpen bij het maken van de juiste afwegingen over handhaving, aanpassing of afbouw van de nieuw ontwikkelde interventies. Gemeenten benadrukken het nut en de noodzaak van mogelijkheden om via 'trial and error' tot nieuwe inzichten en practice-based interventies te komen voor mensen/groepen waarvoor de bestaande inzet niet volstaat. De opbrengsten daarvan staan uiteindelijk niet alleen ten dienste van de doelgroep, maar van de hele samenleving.

In de keuze over het vervolg is een verschillend beeld te zien. Sommige gemeenten zijn al enige tijd bezig (soms zelfs al vanaf het begin) de specifieke aanpak integraal onderdeel te laten zijn van de reguliere aanpak bijvoorbeeld:

Rotterdam: Het actieprogramma 'Aanpak risicogroepen van Marokkaanse en Antilliaanse afkomst' is ingezet vanuit het reguliere jeugdpreventiebeleid en jeugdveiligheidsbeleid. Dit betekent dat ook in de uitvoering aangesloten wordt bij de reguliere inzet van diensten en instellingen (zoals politie en OM). Daarnaast is het Rotterdamse beleid gebiedsgericht en gericht op wijkniveau. Er is bewust gekozen voor deze positionering om de borging van de activiteiten uit het programma in het reguliere beleid van de instellingen te verzekeren.

Ook Schiedam gaat uit van dezelfde overwegingen: "Ons beleid richt zich juist op het bereikbaar maken van onze activiteiten voor alle groepen in de samenleving door waar mogelijk een persoonsgerichte aanpak voor te staan." Op die manier kunnen gemeenten zich ervan verzekeren dat de ervaringen met en kennis over de specifieke aanpak geborgd worden in het reguliere beleid.

Andere gemeenten kiezen ervoor om specifieke activiteiten helemaal of deels te stoppen. Zij laten de keuze over voortzetting veelal afhangen van de resultaten van uitgezette evaluaties.

In het algemeen is de tendens dat wel gezocht wordt naar het opnemen van activiteiten binnen de reguliere kaders indien de gemeente ervan overtuigd is geraakt (door middel van evaluatie of door overtuiging door partners) dat ze effectief zijn. Soms worden alternatieven gekozen die eenzelfde functie vervullen of moeten vervullen, maar die minder of niets kosten. Zo kondigen sommige gemeenten bijvoorbeeld aan meer gebruik te willen maken van de inzet van vrijwilligers.

Samenvattende conclusie

In vergelijking met de stand van beleid en uitvoering eind 2008, vastgelegd in een studie van het Verwey-Jonker Instituut, is er veel in positieve zin veranderd in de specifieke aanpak van Marokkaans-Nederlandse risicjongeren:

- *De drempel naar hulpverlening is met allerlei middelen verlaagd en*
- *meer gericht op vroegtijdig signaleren van problemen,*
- *op ketensamenwerking is veel geïnvesteerd,*
- *evenals in het vergroten van de kennis van achtergronden (cultuursensitiviteit),*
- *de doelgroep zelf wordt steeds meer en vanzelfsprekender betrokken bij het beleid en de uitvoering ervan en*
- *de betrokken gemeenten leren van elkaar door georganiseerde uitwisseling van kennis en ervaringen.*

Op het door het Verwey-Jonker Instituut geconstateerde knelpunt van het ontbreken van aanbod voor meisjes is nog geen vooruitgang vast te stellen.

De inzet van beleid en middelen door Rijk en gemeenten heeft dus resultaat gehad, zij het dat de specifieke aandacht voor de doelgroep binnen de thema's schooluitval en werkloosheid niet in deze inventarisatie door gemeenten werd aangetoond. De specifieke aanpak concentreert zich vooral op het thema overlast en criminaliteit. Wanneer dit resultaat zal leiden tot de beoogde, meetbare maatschappelijke effecten is niet goed te voorspellen omdat maatschappelijke tendensen van méér factoren afhangen en bovenal omdat deze zo complexe en taaie problematiek niet van vandaag op morgen opgelost kan worden. Daarnaast zijn de meeste gemeenten pas ongeveer een jaar actief met de uitvoering bezig waardoor resultaten zich nog nauwelijks laten meten. Enkele gemeenten constateren zelf wel inmiddels een afname in de frequentie en omvang van overlast. Van een combinatie van inzet op alle drie de leefgebieden tegelijk (school/werk, thuis en straat), is in deze inventarisatie nog niet echt gebleken.

Essentieel is dat het geleerde steeds meer onderdeel wordt van de reguliere aanpak. Dat willen de gemeenten ook. Gezien de bezuinigingen bij het Rijk en op lokaal niveau is dat echter een zware opgave, maar veel gemeenten beseffen ook dat de investeringen zichzelf terugbetalen op de iets langere termijn. De in de afgelopen tijd vergrote 'cultuursensitiviteit' binnen het beleid komt bovendien niet alleen de Marokkaans-Nederlandse doelgroep ten goede maar ook andere niet-Westerse groepen en daarmee de effectiviteit van het (jeugd)beleid als geheel.

Bij het maken van keuzen rond de inzet en de implementatie van interventies in regulier beleid, maken gemeenten steeds meer gebruik van (wetenschappelijk) onderzoek,

zowel vooraf bij het bepalen van wat nodig is, als achteraf om resultaten aan te tonen. Hoe groter de kans op positieve effecten, hoe meer kans op implementatie binnen het reguliere beleid. Deze tendens om via onderzoek de gewenste inzet te bepalen, in combinatie met het stellen van concrete en heldere eisen aan de resultaten van de gepleegde inzet zal in de toekomst steeds belangrijker (moeten) worden en ook de relatie tussen gemeenten en uitvoeringpartners steeds meer (moeten) gaan bepalen.

Bijlagen

Bijlage 1:

De tweeëntwintig deelnemende gemeenten aan het Samenwerkingsverband Marokkaans-Nederlandse risicojongeren

Gemeente Amersfoort
Gemeente Amsterdam
Gemeente Culemborg
Gemeente 's Hertogenbosch
Gemeente Den Haag
Gemeente Ede
Gemeente Eindhoven
Gemeente Gorinchem
Gemeente Gouda
Gemeente Helmond
Gemeente Leiden
Gemeente Lelystad
Gemeente Maassluis
Gemeente Nijmegen
Gemeente Oosterhout
Gemeente Roosendaal
Gemeente Rotterdam
Gemeente Schiedam
Gemeente Tilburg
Gemeente Utrecht
Gemeente Veenendaal
Gemeente Zeist

Bijlage 2:

Voorbeelden van specifieke inzet op de thema's hulpverlening, schooluitval, werk, overlast en criminaliteit

Ondersteunende hulp en zorg:

Voorbeelden van **preventieve** interventies:

- Opvoeddebatten met wijkbewoners
- Project Pedagogische Civil Society in een wijk met veel Marokkaanse gezinnen
- Opvoedingondersteuning aan Marokkaanse ouders
- 'Tussen In', intermediairs die een brug slaan tussen Marokkaanse hulpvragers en de reguliere hulpverleningsinstanties
- Jongerenwerk op Marokkaanse maat
- JIT-preventief: een reguliere voorziening die zich o.a. richt op Marokkaans-Nederlandse jongeren die op verschillende leefgebieden problemen hebben
- NextProjecten: door middel van empowerment krijgen jongeren meer besef van waarden en normen, leren zij hoe beter om te gaan met leven in verschillende culturen en wordt hun zelfbewustzijn versterkt
- Huisbezoeken aan gezinnen met kinderen tot 18 maanden om (verborgen) problemen zo snel mogelijk op het spoor te komen en daarop actie te ondernemen
- Outreachend medewerker van het CJG richt zich op jongeren binnen jeugdgroepen die (nog) geen sterke overlast veroorzaken maar die wel risico's lopen op het terrein van dagbesteding of zorg
- Stichting aanpak overlast Amsterdam (SAOA) let op jongeren onder de 12 jaar die zich in de late avonduren nog op straat bevinden en bezoeken hun ouders met de intentie deze jonge kinderen van het verkeerde pad af te houden.

Voorbeelden van **curatieve** interventies, vooral gericht op de doelgroep die problemen op diverse leefgebieden heeft en meestal al met politie en/of justitie in aanraking is gekomen:

- (Intensief, systeemgericht) gezinsmanagement
- Andere vormen van intensieve, vrijwillige of verplichte, gezinsondersteuning in multi-probleemhuishoudens
- Individuele, intensieve, outreachende hulpverlening voor jongeren met problemen op meerdere leefgebieden en verhoogd risico op delinquentie (Utrecht).
- Marokkaanse medewerkers van het HALT-bureau gaan op bezoek bij de ouders thuis en leggen niet alleen de HALT-procedure uit maar kijken ook of er problemen met andere kinderen in het gezin zijn (Amsterdam).

- Interventie Medewerkers Gezinsaanpak confronteren ouders met het gedrag van hun kinderen en wijzen hen op hun verantwoordelijkheden (Amsterdam).
- Inzet van zorg en begeleiding in combinatie met bestraffing bij licht criminele jongeren om structurele gedragsverandering te realiseren (Amsterdam: “adequate en specifieke zorg is dringender nodig naarmate de psychische problemen ernstiger zijn”).
- Politiesepotzaken worden gescreend op een mogelijk aanwezig zorgvraag; gezinsgerichte invulling van de voordeurfunctie van Bureau Jeugdzorg (Amsterdam).
- Outreachend jongerenwerk op plaatsen waar jongeren van Marokkaanse afkomst overlast geven of dreigen te geven (Den Haag).
- Juridische ondersteuning die in individuele situaties nagaat of de inzet van dwang mogelijk is (Eindhoven).
- Programma ‘ouders van tegendraadse jeugd’, bedoeld als opvoedingsondersteuning voor ouders van jongeren die met de politie in aanraking zijn gekomen (Rotterdam).
- Intensieve trajectbegeleiding door de reclassering gebaseerd op het programma ITB Harde Kern, ‘best practices’ en de ‘What Works’-principes.

Procesverbeteringen

Betrekken van de gemeenschap

Voorbeelden:

- Diverse gemeenten kennen structurele overleggen met sleutelpersonen uit de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap
- Investeren in professionalisering t.a.v. cultuursensitiviteit binnen relevante bestuurlijke en/of uitvoerings-organisaties om zoveel mogelijk kennis over de doelgroep over te dragen aan reguliere instellingen
- Bevorderen van samenwerking met Marokkaanse professionals of inhuren van professionals met Marokkaanse achtergrond en
- Stimulering en ondersteuning van kleinschalige buurtinitiatieven die de gemeenschap zelf opzet en uitvoert.

Integrale aanpak

Voorbeelden:

- Op basis van een risicotaxatie wordt gewerkt aan een sluitende koppeling tussen straf en zorg
- Huisbezoeken van politie en maatschappelijk werk gezamenlijk voor probleemconfrontatie én toeleiding naar hulpverlening

- Aanpak Overlastgevende Multi-Probleem Gezinnen, bestaande uit een samenwerkings- en escalatiemodel waarbij per gezin een plan wordt opgesteld door de gezinsmanager dat samen met het gezin en de betrokken organisaties wordt uitgevoerd
- Politie en Bureau Jeugdzorg werken samen in het Jeugd Preventie Team voor direct inzetbare, kortdurende hulpverlening
- het Project op Jezelf kent korte lijnen tussen het jongerenwerk, re-integratie en de hulpverlening waardoor jongeren niet alleen worden bereikt, maar ook worden vastgehouden totdat ze het traject succesvol hebben afgerond.

Gerichtheid op de buurt

Ander voorbeelden dan die in de tekst genoemd zijn:

- een activiteitencentrum in een wijk waar veel Marokkaanse gezinnen wonen, om van daaruit de uitvoering van activiteiten mogelijk te maken en te coördineren,
- inzet van “buurt in beeld” , een filmproject waaraan twee tegenover elkaar staande groepen deelnemen: de bewoners die overlast ervaren en jongeren uit de Marokkaans-Nederlandse doelgroep. Tijdens het project worden zij nader tot elkaar gebracht via gefilmde confrontaties.
- Organisatie van huiswerkbegeleiding in een wijk.

Schooluitval

Voorbeelden van specifieke inzet op schooluitval:

- Activiteiten om deelname te vergroten van Marokkaans-Nederlandse peuters aan voorschoolse activiteiten
- Activiteiten om de betrokkenheid van Marokkaanse ouders bij het onderwijs te vergroten
- Huiswerkbegeleiding op een locatie in een wijk
- Extra capaciteit voor de doelgroep binnen een mentorproject bedoeld om de overgang van primair naar voortgezet onderwijs goed te laten verlopen bij kinderen die een meer dan gemiddeld risico hebben op voortijdig schoolverlaten.

Werk

Voorbeelden van specifieke inzet op het thema ‘werkgelegenheid’ zijn:

- Titan: intensief programma van individuele en groepsactiviteiten voor jongeren die nooit succes hebben gehad, in zichzelf en de maatschappij teleurgesteld zijn en die passief en negatief gedrag vertonen en beperkte sociale vaardigheden hebben. Het doel is om hen toe te leiden naar een (on)betaalde baan of een opleiding
- Aanbod van stageplekken aan Marokkaans-Nederlandse jongeren vanuit jongerenwerk

- Instrumenten om belemmeringen bij niet-westerse allochtonen weg te nemen om de arbeidsmarkt te betreden zoals onvoldoende scholing
- Sport als middel om jongeren sociale vaardigheden aan te leren, te leren omgaan met nederlagen en gezag te accepteren
- Leerwerktrajecten, onder andere om opgeleid te worden tot gekwalificeerd SPW Jongerenwerker om een brugfunctie te kunnen vervullen tussen de jongeren in de buurt en instanties
- Stageproject voor ROC-ers bij een welzijnsorganisatie met een tweeledig doel: de jongeren krijgen een stage aangeboden en door de bagage die ze meekrijgen blijken ze niet meer te vervallen in overlastgevend gedrag.

Overlast en criminaliteit

Naast de (vrij) algemeen gebruikte inzet van de 'groepsaanpak', straatcoaches en het gebruik van casusoverleg, is onder andere de volgende inzet gemeld:

- Extra politie-inzet
- Speciaal aangestelde coördinator voor de jeugdveiligheid
- Cameratoezicht
- Verplichte aanwezigheid ouders bij terechtzitting
- Nazorg na detentie die start tijdens detentie met inzet van individuele coach voor intensieve begeleiding met als doel recidivevermindering
- Ontnemen en verbeurd verklaren van statussymbolen, de zgn. 'patseraanpak' .

Bijlage 3:

Toetsing bevindingen door Verwey-Jonker Instituut

Inge Bakker en Trees Pels

Verwey-Jonker Instituut, oktober 2011

Toetsing inspanningen gemeentelijk beleid voor Marokkaans- Nederlandse jongeren

Het Verwey-Jonker Instituut is gevraagd om de geïnventariseerde inspanningen, neergelegd in *“Hoe specifiek is regulier beleid (en andersom)?* (Vijghen, 2011) af te zetten tegen de knelpunten en aanbevelingen uit het rapport *Gemeentelijke beleid voor Marokkaans- Nederlandse jongeren, rapportage over de wenselijkheid van specifiek doelgroepenbeleid* (Vandenbroucke et al. 2008).

We toetsen of de conclusies van de inventarisatie over voortgang van de gemeenten op de destijds gesignaleerde knelpunten en daaruit voortvloeiende aanbevelingen gerechtvaardigd zijn. Eerst staan we kort stil bij de algemene conclusies uit beide rapporten.

Algemene conclusies 2008-2011

Uit het rapport in 2008 kwam naar voren dat gemeenten te kampen hadden met problemen van Marokkaans- Nederlandse jongeren. Gezien de aard en omvang van de problematiek achtten gemeenten aanvulling met specifiek doelgroepenbeleid wenselijk. Het motto was: *‘Algemeen beleid waar het kan, specifiek waar het moet.’* Ingezet beleid richtte zich vooral op die probleemgebieden waarin jongeren van Marokkaanse afkomst oververtegenwoordigd zijn, zoals in criminaliteit, slechte schoolprestaties en vroegtijdig schoolverlaten en schoolverzuim. De terreinen arbeid en vooral gezondheid kwamen echter minder aan bod.

De aanpak richtte zich op bepaalde aspecten van de problematiek zoals de achtergronden van het probleemgedrag (bijvoorbeeld vrijetijdsbesteding), de rol van het gezin (vooral de betrokkenheid van de ouders), en de wijk- en

woonomstandigheden van de jongeren. De gemeenten besteedden vooral aandacht aan preventie en repressie, en in mindere mate aan curatief beleid. Grotere gemeenten en gemeenten die er al langer mee bezig zijn, richten zich steeds meer op preventie in een vroeg stadium, al dan niet in combinatie met een meer repressieve aanpak voor de probleemjongeren. Vaak is de aanpak outreachend en systeemgericht, ook ouders en broers en zussen worden erin betrokken. Er was al aandacht voor afstemming binnen de keten(s).

Het beleid dat met de Intentieverklaring Gemeentelijke aanpak Marokkaans-Nederlandse risicjongeren door de 22 gemeenten is ingezet, heeft intussen vooral geleid tot aandacht voor de doelgroep binnen regulier beleid, zo laat de inventarisatie van 2011 zien. Waar sprake is van dergelijk specifiek beleid, is dit vooral gericht op het terugdringen van overlast en criminaliteit en niet op werk en scholing. De inzet op overlast en criminaliteit is beduidend omvangrijker dan inzet voor de doelgroep op onderwijs of werk. Repressie en zorg worden daarbinnen vrijwel altijd gecombineerd. Ondersteunende hulp en zorg voor de doelgroep wordt anno 2011 als een vanzelfsprekend onderdeel van de aanpak van deze risicjongeren beschouwd. Veel interventies zijn gericht op het doorbreken van de anonimiteit van de risicjongeren en het vroegtijdig signaleren van problemen. De risicjongeren worden niet alleen individueel, maar ook in groepsverband benaderd. Voldoende capaciteit en inzet van de relevante partijen en goede afstemming - vaak in de vorm van casusoverleg- worden van groot belang geacht voor het slagen van interventies. Het betrekken van de doelgroep, oog voor afstemming en integraal samenwerken en wijkgerichtheid zijn centrale elementen binnen de aanpak van gemeenten.

De doelgroep is moeilijk te bereiken: gemeenten missen bruggenbouwers

Het eerste knelpunt dat Vandenbroucke et al. (2008) constateren, is het moeilijk bereiken van de doelgroep en hun ouders. De drempel naar jeugdzorg blijkt in de praktijk erg hoog te zijn. De Nederlandse jeugdzorg is zo georganiseerd dat mensen zelf naar instellingen moeten stappen als zij problemen hebben. Marokkaanse Nederlanders, vaak al wantrouwig ten opzichte van hulpverleners, zijn niet snel geneigd dit te doen. Interventies voor deze doelgroep dienen bij uitstek outreachend te zijn. In dit verband constateren de auteurs ook dat gemeenten bruggenbouwers missen, contactpersonen en zelforganisaties die als intermediair kunnen fungeren om de doelgroep te bereiken. Inzet van personen uit de Marokkaanse gemeenschap bij het ontwikkelen en uitvoeren van beleid is essentieel voor het bereiken van de doelgroep.

Uit de inventarisatie van 2011 blijkt dat veel gemeenten inzetten op het beter toe leiden van de doelgroep naar reguliere en specifieke hulp en zorg. Het gaat dan zowel om preventief aanbod voor (potentiële) risicjongeren maar ook om intensieve zorgtrajecten voor de jongeren die al veel problemen hebben. Veel gemeenten investeren in het beter bereiken van de doelgroep door vertegenwoordigers van de Marokkaans- Nederlandse gemeenschap actief

te betrekken. Er wordt in de inventarisatie van 2011 gesteld dat de inzet van intermediairs steeds meer staand beleid wordt. Veel gemeenten zijn duidelijk op zoek gegaan naar bruggenbouwers, professionals en vrijwilligers die de doelgroep goed kennen en er mee kunnen communiceren. Enerzijds worden ze betrokken bij het ontwerpen van plannen, anderzijds worden professionals en vrijwilligers met dezelfde achtergrond als de doelgroep ingezet om problemen en behoeften te signaleren en de doelgroep naar (reguliere) hulpverlening toe te leiden. Professionals met dezelfde achtergrond worden soms ook ingezet om hun collega's te ondersteunen in het opbouwen van vaardigheden op dit vlak. Uitvoeringsorganisaties krijgen van gemeenten meer en meer als voorwaarde of opdracht om in hun dienstverlening rekening te houden met (culturele) diversiteit en dienen 'cultuursensitief' te werken. De diversiteitgevoeligheid van interventies is echter sterk gelaagd (zie o.a. Pels et al. 2009). Niet alleen in de directe interactie met de jongere dient dit tot uiting te komen, maar bijvoorbeeld ook in institutionele cultuur en binnen de hele sector. Elk niveau vraagt om eigen maatregelen. In de inventarisatie komt dit niet aan de orde.

De integrale samenwerking tussen verschillende instanties die inmiddels steeds meer wordt voorgestaan, werkt ook bevorderend bij het bereiken van de doelgroep, evenals het vindplaatsgericht werken (vgl. De Gruijter et al, 2009) wat binnen het wijkgericht werken in gemeenten lijkt vorm te krijgen.

De keten moet beter samenwerken bij meervoudige problematiek

Wanneer er sprake is van meervoudige problematiek is een sluitende aanpak nodig (Vandenbroucke et al. 2008). Dit geldt voor autochtone gezinnen, maar ook voor Marokkaans- Nederlandse gezinnen. De partijen die vanuit de justitie- en hulpverleningsketen of anderszins bij een gezin betrokken zijn, dienen gezamenlijk de koers te bepalen die voor een gezin wordt ingezet en die vervolgens in samenhang uit te voeren. Vaak blijken er gaten te zitten in de hulpverlening. Het is niet duidelijk waar de jongeren zich bevinden of waar ze worden behandeld.

Anno 2011 blijkt dat de gemeenten duidelijk investeren in het verbeteren van de samenwerking tussen instanties in het algemeen en bij meervoudige problematiek in het bijzonder. Casusoverleg waarin de individuele gevallen gezamenlijk worden besproken, is de meest voorkomende vorm waarin de samenwerking gestalte krijgt. Het is op basis van deze inventarisatie niet duidelijk of alle voor de doelgroep relevante partijen deelnemen aan de samenwerking. (Geestelijke) gezondheidszorg en onderwijs lijken in het casusoverleg niet standaard vertegenwoordigd.

In de inventarisatie wordt in dit verband ook gewezen op de straatcoaches en gezinsmanagers die veel gemeenten inzetten om interventies systeemgericht en in samenhang in te zetten. Hoewel de gezinsmanagers zeker de afstemming van interventies binnen een gezin vergroten, kan de inzet van gezinsmanager en straatcoaches ook leiden tot extra lagen binnen

de bestaande samenwerkingsverbanden. De gelaagdheid kan efficiënte samenwerking belemmeren (zie o.a. Bakker et al. i.d.).

Signaleren van problemen in een vroegtijdig stadium

Om jongeren en hun problemen beter in beeld te krijgen, is signalering in een vroeg stadium belangrijk. Dit lukte in 2008 nog niet voldoende. De aanpak zou zich volgens Vandenbroucke et al. niet moeten beperken tot problemen rondom criminaliteit en schooluitval maar ook moeten richten op problemen van Marokkaanse jongeren rondom gezondheid of psychiatrie. Kennisontwikkeling is hierbij van belang, over achtergronden en cultuur en problemen, ook waar het gaat om minder zichtbare of hinderlijke problemen, zoals depressiviteit en gezondheidsproblemen bij Marokkaanse meisjes.

Uit de inventarisatie blijkt de gemeenten over het algemeen veel aandacht besteden aan vroege signalering. Er worden functionarissen ingezet die achter de voordeur bij gezinnen binnenkomen, zoals gezinscoaches en huisbezoekers van Halt, maar ook op straat in de probleemwijken zoals straatcoaches. Deze inzet maakt het mogelijk risico's vroeg te signaleren om vervolgens snel te kunnen handelen. Ook andere preventieprojecten, zoals op het terrein van opvoedondersteuning, zijn (mede) gericht op vroegsignalering. Het is op basis van deze inventarisatie echter niet mogelijk na te gaan of de relevante leefgebieden hierbij voldoende aan bod komen, bijvoorbeeld of (geestelijke) gezondheid voldoende wordt belicht.

Aandacht voor de jongerengroep

Vooraf bij het voorkomen van overlast en criminaliteit moet er aandacht zijn voor de aanpak van de hele jongerengroep in plaats van enkel voor de individuele jongere en zijn gezin. De onderzoekers vinden in 2008 de rol van de vriendengroep bij interventies nog onderbelicht; Interventies richten zich vooral op de jongeren zelf en het gezin.

Omdat men zich realiseert dat een individuele aanpak niet volstaat, is in bijna alle 22 gemeenten inmiddels een groepsaanpak ontwikkeld. Er is dus op dit vlak duidelijk vooruitgang geboekt, in de vorm van een integrale werkwijze om problematische jeugdgroepen op wijkniveau aan te pakken. De methoden kunnen, net als de partijen die bij de aanpak betrokken zijn, per gemeente verschillen. Overal geldt dat er wordt uitgegaan van een combinatie van individueel maatwerk én aanpak van de groep als geheel. Omdat van de vriendengroep, zeker bij Marokkaanse jongens, een belangrijke socialiserende invloed uitgaat, is het van belang om negatieve groepsvorming te verstoren en positieve groepsvorming juist te ondersteunen. Een appèl op de moraliteit van jongeren moet worden gedaan in de context van positieve groepsvorming (naast die van het gezin of de school), maar moet juist worden vermeden in een negatieve *peercontext*.

Systeemgerichtheid

Uit de inventarisatie komt naar voren dat interventies vaak systeemgericht zijn, maar interventies die zich op alle leefgebieden van de risicjongeren richten, zijn nog beperkt. Bij de interventies die zich richten op de jongeren en hun groep op straat gaat er vaak ook aandacht uit naar het gezin van de jongere, maar lijkt de link naar onderwijs en werk niet altijd te worden gelegd. Ook de aansluiting op de informele sociale circuits rond de jongere en zijn gezin lijkt onderbelicht te blijven.

Weinig kennis van de doelgroep en uitwisseling over ‘wat werkt’

In 2008 stellen de onderzoekers dat er weinig kennis is over de achtergronden van Marokkaans- Nederlandse jongeren. Het betrekken van de gemeenschap bij het ontwikkelen van het beleid achten ze in dit verband noodzakelijk (zie punt hierboven). Ze geven aan dat er nog weinig bekend is over de werkzame elementen van de aanpakken die worden ingezet. Hoewel de betrokkenen vaak tevreden zijn over vermeende resultaten, ontbreken effectevaluaties. Meer uitwisseling van informatie tussen de gemeenten is nodig om inzicht te krijgen in welke aspecten en elementen effectief zijn in de aanpak van de problemen onder Marokkaanse jongeren.

Er wordt intussen steeds meer evaluatieonderzoek ingezet, zo blijkt uit de inventarisatie in 2011. Echte effectmetingen ontbreken vooralsnog en het zicht op de werkzame elementen, in hun specifieke context, is voor verbetering vatbaar. Voor een effectieve aanpak van risicjongeren van Marokkaanse afkomst is enerzijds inzicht nodig in de specifieke achtergronden van (marginalisering bij) deze jongeren. Hiervoor is met het Kennisfundament (Pels, 2008) en lokale evaluaties (o.a. Bakker et al. i.d.) een goed begin gemaakt. Anderzijds is aandacht voor de aanbodkant van belang, omdat een effectieve aansluiting van het aanbod op de ‘vraag’ niet altijd vanzelfsprekend is. In dit verband wordt in de inventarisatie wel gesteld dat er, ook binnen regulier beleid, intussen meer oog is voor cultuursensitiviteit.

Er is waardevolle kennis opgebouwd over (het benaderen van) de doelgroep. Om deze kennis overdraagbaar te maken en in regulier beleid te kunnen borgen, is het expliciteren van methodieken en van de werkzame elementen van groot belang. Instanties werken steeds meer met erkende interventies. Te sterke nadruk op inzet van deze *evidence based* methoden voor deze doelgroep kan nadelen met zich meebrengen. Interventies die als veelbelovend of effectief te boek staan hebben veelal hun werkzaamheid bij etnische groepen niet bewezen; en als dat wel het geval is zijn ze meestal niet ‘ecologisch’ gevalideerd in Nederland. ‘Rekening houden met diversiteit’ behoort niet tot de standaard criteria om de effectiviteit van interventies aan af te meten. Bij deze erkende methoden is vaak maar beperkt aandacht voor de gevoeligheid voor diversiteit ofwel de cultuursensitiviteit van interventies. Ze doen niet altijd recht aan de specifieke achtergronden en behoeften van deze doelgroep (zie Bakker et al. i.d.; Pels et al. 2009). De vraag ‘Wat

werkt voor wie, en onder welke omstandigheden?’ dient voor de Marokkaans-Nederlandse risicjongeren nog systematischer beantwoord te worden.

Mede dankzij het Samenwerkingsverband Marokkaans - Nederlandse risicjongeren is de dialoog tussen gemeenten intussen tot stand gekomen, aldus de inventarisatie (Vijghen, 2011). De 22 gemeenten informeren elkaar over hun aanpak en interventies. Zij nemen deel aan themamiddagen en delen de kennis over hun interventies via projectbeschrijvingen op de gezamenlijke website of tijdens bijeenkomsten waar ook knelpunten en oplossingen onderling worden besproken.

Te weinig aanbod voor de geïnternaliseerde problemen van Marokkaanse meisjes

Er wordt in 2008 geconstateerd dat er te weinig aandacht is voor de problemen van Marokkaanse meisjes. Het aanbod van gemeenten is vooral gericht op de jongeren met de meest zichtbare en hinderlijke problemen - criminaliteit plegende en overlast veroorzakende jongens. Voor minder zichtbare problemen zoals depressiviteit en gezondheidsproblemen bij de meisjes is minder aandacht. Kennisontwikkeling op dit vlak en ondersteunende activiteiten, bijvoorbeeld coaching en mentoring, zijn nodig om participatie te bevorderen en om de eigen kracht en het zelfvertrouwen van meisjes te versterken. Deze empowerment kan ook bijdragen aan de verbreding van contacten en het wegnemen van wantrouwen tegenover professionals.

Uit de zelfrapportage van de gemeenten komt aanbod voor Marokkaanse meisjes niet naar voren. De specifieke doelgroep wordt slechts door één gemeente expliciet genoemd. Op dit vlak lijkt er geen sprake te zijn van vooruitgang ten opzichte van 2008.

Conclusie

De inventarisatie is gebaseerd op zelfrapportage van de 22 gemeenten die deelnemen aan het Samenwerkingsverband Marokkaans- Nederlandse risicjongeren. Op basis hiervan kan niet anders dan geconcludeerd worden dat er in het beleid van de 22 gemeenten veel in positieve zin is veranderd sinds 2008. De gemeenten hebben in hun aanpak van Marokkaans- Nederlandse risicjongeren in grote mate gevolg gegeven aan de aanbevelingen uit het onderzoek in 2008, zeker gezien de korte tijdspanne. De meeste knelpunten zijn voortvarend opgepakt. Er is meer aandacht voor het bereiken van de doelgroep; er wordt outreachend gewerkt en vertegenwoordigers van de doelgroep worden zelf vaker betrokken bij ontwikkeling en uitvoering van interventies. Vroegtijdig signaleren en preventie krijgen veel aandacht. Er is geïnvesteerd in meer integrale ketensamenwerking en een meer sluitende aanpak bij meervoudige problematiek. Hoewel inzicht in werkzame elementen en cultuursensitiviteit nog kan worden vergroot, leren de gemeenten van

elkaar door mede via het Samenwerkingsverband georganiseerde uitwisseling van kennis en ervaringen. Het aanbod voor Marokkaanse meisjes lijkt geen of maar beperkte aandacht binnen de gemeenten te krijgen. Op dit vlak is dan ook geen sprake van vooruitgang. Uit de inventarisatie blijkt ten slotte dat de aandacht voor breed systeemgericht werken vooralsnog beperkt is. De link naar terreinen als onderwijs en werk wordt nog niet binnen alle interventies gelegd.

Specifiek doelgroepenbeleid staat onder druk. Uit de inventarisatie blijkt echter dat de inspanningen van de gemeenten vooral zijn gericht op het geschikter en meer werkzaam maken van regulier beleid, zodat interventies beter doen wat ze moeten doen: iedereen bereiken en kwaliteit en effectiviteit realiseren.

Bakker, I, Pels, T. Roeleveld, W. & Essayah, O. (i.d.) *Op zoek naar de sleutel, Evaluatie van zes interventies binnen de Donnergelden Amsterdam*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Gruijter, M. de, Tan, S. & Pels, T. (2009) *Frontlinie versterken. Interculturele methodieken van zelforganisaties in het voorportaal van de jeugdzorg*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Pels, T., Distelbrink, M. & Tan, S. (2009) *Meetladder diversiteit interventies, Verhoging van bereik en effectiviteit van interventies voor (etnische) doelgroepen*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Pels, T. (2008). Deel IV. Aandachtspunten voor preventie van marginalisering van jongens van Marokkaanse afkomst. In: D. Brons, N. Hilhorst & F. Willemse (red.). *WODC Cahier 2008-4. Het kennisfundament t.b.v. de aanpak van criminele Marokkaanse jongeren*, pp. 183-199. Den Haag: Ministerie van Justitie/WODC.

Vandenbroucke, M., Braam, H., Pels, T., & Steketee, M. (2008). *Gemeentelijk beleid voor Marokkaans-Nederlandse jongeren: Rapportage over de wenselijkheid van specifiek doelgroepbeleid*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Vijghen, M.J.T.M. (2011) *Hoe specifiek is regulier beleid (en andersom)? Een inventarisatie van de inspanningen en resultaten van de tweeëntwintig gemeenten van het Samenwerkingsverband*

Marokkaans-Nederlandse risicjongeren. Utrecht: Samenwerkingsverband Marokkaans-Nederlandse risicjongeren.

Colofon

Opdrachtgevers: Ministerie van Binnenlandse Zaken/Wonen, wijken en integratie en Samenwerkingsverband Marokkaans-Nederlandse risicojongeren

E-mail: Grenzen&perspectieven@utrecht.nl,

Website: www.wegwijzerjeugdenveiligheid.nl/marokkaans_nederlandse_risicojongeren

Telefoon: 030-2861251.

Auteur: Marion J.T.M. Vijghen

Website: www.marionvijghen.nl

Toetsing van de bevindingen: Verwey-Jonker Instituut
Kromme Nieuwegracht 6
3512 HG Utrecht

Website: www.verwey-jonker.nl

Vormgeving/druk: Bestenzet Printing